

ВІКТОР АНДРІЄВСЬКИЙ

**МИКОЛА
ЛИСЕНКО
1842-1942**

МИКОЛА ЛИСЕНКО

В СОТУ РІЧНИЦЮ НАРОДЖЕННЯ

1842—1942

написав

ВІКТОР АНДРІЄВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

ЛЬВІВ — 1942

*Видано заходами Ювілейного Комітету для вшанування
стої річниці народження М. Лисенка*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Творчість і діяльність Миколи Лисенка заважали незвичайно сильно не тільки на музичному, але на цілому культурному житті українського народу. Від 1868 р., від часу виходу в світ його першого збірника українських народних пісень, аж до 1912 р., майже півстоліття кожна поява нового його твору, кожний його виступ з хором був проявом живучості Народу, проявом зросту Його сили.

Микола Лисенко — одна з найбільше трудолюбивих, усебічних у своїй діяльності і непохитних у своїй вірі постатей нашого минулого. У нього не було ні вагань, ні сумнівів, ні зневіри, як це було у деяких його сучасників; тому його життя і праця можуть бути зразком для кожного українця. Микола Лисенко вчить нас, що кожним нашим ділом, кожною думкою повинна кермувати одна провідна мета: добро народної справи. У музичній творчості його кличем було: мистецтво для народу, а не для мистецтва.

Книжечкою В. Андрієвського Ювілейний Комітет для вшанування 100-ліття з дня народження Миколи Лисенка розпочинає видання намічених і приготованих до друку публікацій. Основним завданням цієї книжечки є дати короткий і приступний для широких кругів читачів нарис життя і творчості Композитора. У парі з цим автор подає список важніших і доступних статей та джерел для тих читачів, що хотіли б ширше познайомитись з предметом, при чому сам дає деякі нові дані. Очевидно, у того роду праці не можна було подати повний список

творів Лисенка. На перепоні цьому стали не тільки розміри книжечки і час, в якому складалася, але і брак відповідних праць у фаховій музикознавчій літературі.

Вартість книжечки підносить те, що її автор сам був особисто знайомий з Миколою Лисенком, розмовляв з ним, бував у його домі. Звідси й те тепло й захоплення особою і творчістю Лисенка, таке питоме усім тим авторам статей, чи споминів, які, бодай недовгий час, належали до його оточення. Згадаймо, що автор цієї книжечки полтавець, як і Лисенко. Він був теж одним з тих, що після смерти Композитора старались зберегти його спадщину.

Василь Витвицький

ВІД АВТОРА

Цю книжку написав я з доручення Ювілейного Комітету, для вшанування 100-ої річниці народження М. Лисенка.

При складанні книжки я використав вказівки голови Комітету Вп. пана директора В. Барвінського і Вп. панів членів Комітету: д-ра Філярета Колесси, д-ра В. Витвицького, д-ра С. Людкевича та д-ра З. Лиська.

Рівнож я широко використав літературу, передану мені Вп. паном директором В. Барвінським та Музичним Інститутом ім. М. Лисенка.

Усім вищезгаданим Вп. панам та Інститутові за допомогу мені складаю щиру подяку.

20. I. 1942. у Львові.

Віктор Андрієвський

*„Це прийшов до нас в гостину,
Той, що пісню, як дитину, —
Викохав, навчив співати,
Щоб кріпились наші душі,
Щоб безмежною тугою,
Звуком радощів і болю,
Загрівала нас до бою —
За добро, красу і волю“...*

Богдан Лепкий: З привітального вірша
Миколі Лисенкові на його зустріч у день
35-літнього ювілею 7. XII. 1903. р. у Львові.

Історичні шляхи українського народу не рожами встелено. Повсякчасні війни в обороні державної незалежності та за національне визволення відбивалися на всенародному розвитку. А стільки часу упокорення, а стільки століть політичного, соціального й культурного визиску!

Та, хоч і занепадав наш народ матеріально, хоч стратив політичну волю, але не втратив душі живої. Таки тліє в ньому Божа іскра й виявляється у творах його духа повсякчасно, скрізь, де не зв'язали йому рук і не заткали йому рота. Зокрема виявляє він свої великі здібности на мистецькому полі. Красу його одягу, його чудову різьбу, посуд, будівництво подивляють чужинці по всьому світу. А вже найбільше вславився він своєю піснею. Красі його пісень ледве чи дорівняють пісні найшасливіших народів.

Ми здавна кохалися в музиці та співах. При дворах наших князів були співці, музики й артисти завжди в пошані. Вони складали пісні на славу князя та його війська-дружини, а серед тих співців були мистці такої міри, як Боян, котрого прославив пізніше у своїй незрівняній поемі невідомий автор „Слова о полку Ігореві“.

На святах і при столах пригравали князям і їхнім гостям музики на гусях, сопілках, свірилях, решетах. У війську сур-

мили в сурми та били в бубни військові музики. Від двору до двору проходили мандрівні співці-скоморохи.

З прийняттям християнства приходять до нас і вчать нас церковного співу визначні грецькі співці.

Сам наш народ із давен-давна співає при кожній нагоді. Ще за поганських часів славить він своїх богів у колядках, щедрівках, у веснянках і гагілках, або купальських піснях. На весіллі співають весільних пісень, на похоронах заводять „по померлому“. Співають при кожній нагоді, сумній і радісній. А далі за козацьких часів нові козацькі співці-кобзарі грають на кобзах та виспівують думи про козацькі походи, прославляють героїв, що вславилися в боротьбі за віру й нарід. А ще далі — козацька старшина, а навіть і самі гетьмани (прим. гетьман Іван Мазепа), грають на торбанах і самі складають вірші-пісні й супровід до них.

Заки Богдан Хмельницький заключив свій союз із московським царем і ще довгий час після цього не було близько нас народу, що вмів би так співати як ми — українці.

У 1653 р. сирієць архидіакон Павло Алепський, що проїздив через Україну й Московію, не міг нахвалити українську пісню і одночасно гудить москвинів за те, що вони погано співають. А двадцять років пізніше саксонський пастор Гербіній, побувавши у Києві, пише, що в Зах. Європі не вміють так гарно співати, як співають українці.

То ж і не диво, що від нас у ті часи запрошують сусідні народи до себе співаків і музик. Ще цар Олексій 1652 р. запрошує до себе українських співців. Тоді поїхав у Московію наш архимандрит Михайло й одинадцять хористів. А пізніше при дворах московських царів ніколи не бракує українських бандуристів. Одного з них (Розумовського) так уподобала собі цариця Єлисавета за його голос і вроду, що вийшла за нього заміж. Та й пізніше московські царі беруть із України людей (от як наш Дмитро Бортнянський, Максим Березовський та інші) й посилають їх за кордон на науку, щоб вони пізніше писали для москалів. Отож у другій половині XVIII-ого віку в Московії були дуже славні із своїх церковних творів українці Максим Березовський, Дмитро Бортнянський і Артим Ведель. Їхні релігійні твори й досі є зразками краси й способів укладу того роду музичних композицій.

А народ наш у найтрагічніші часи своєї історії не перестає творити своєї пісні. На красу тієї пісні звертають увагу освічені чужинці, передусім поляки і москалі. Уже з початку минулого сторіччя починають вони записувати слова українських пісень.

Незабаром 1833 р. одночасно у Москві і Львові з'являються два збірники мелодій до них. У першому Алябев подає ноти до слів пісень, зібраних нашим таки земляком Максимовичем, а в другому К. Ліпінський — до збірника пісень Вацлава Залеського.

А далі, в роках п'ятдесятих-шістдесятих, трохи не щороку, з'являються збірники українських пісень, зібраних і заведених у ноти чи то чужинцями, чи то таки й українцями, як от Маркевич, Галаган, Єдлічка, Коціпинський, О. Гулак-Артемівський, Рубець та інші. Та тільки не всі ті записувачі розуміли як слід дух української пісні, або не вміли його передати, або ще гірше: перекручували, переробляли голос української пісні на московський зразок. Так вповні свідомо робив між іншими Рубець. Духовий дорібок нашого народу таким чином або йшов у чужу кишеню (це ще й досі робиться...), або його так змінювано на чужий лад, що його годі було нам уважати за своє рідне добро

I. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МИКОЛИ ЛИСЕНКА.

Аж з'явилася людина, що зрозуміла ту пісню, полюбила її всім своїм серцем і душею, присвятила тій пісні ціле своє життя і показала ту пісню своєму ж народові і сусідам у її справжній красі. Каже про це наш відомий музикант Ф. Колесса: — „вернула українському народові його ж перли в золотій оправі“.

Тією надзвичайною людиною був саме Микола Лисенко, син Віталія й Ольги з Луценків.

М. Лисенко побачив світ 10 березня (ст. ст.) 1842 року в домі дядька його матері Миколи Булюбаша в селі Гриньках, Кременчуцького повіту, на Полтавщині. Рід Лисенків походив із козацької старшини, — його прадіди домоглися старшинства ще за гетьманування Богдана Хмельницького. Луценки теж старий козацький рід. Отже наш музикант міг по правді похвалитися, що він: „із діда-прадіда козак“, що в його жилах нема ні краплини неукраїнської крові.

Перші дитячі літа провів малий Микола виключно на селі — або в Полтавщині, або на Задніпрянщині по селах та містечках т. зв. „воєнних поселеній“, у Херсонщині (Глинське, Крилів), де стояв батьків полк.

Його батьки були дідичі-аристократи, і, як переважна частина тодішньої нашої шляхти, забували помалу старі українські традиції. Батько Віталій служив у російському полку кирасірів, мати дістала виховання в аристократичній російській школі — у Смольному монастирі в Петербурзі. То ж дитину

виховували батьки на аристократичний-московський лад. Микола Лисенко провів свої дитячі роки в оксамитах, серед бон та гувернанток. Розговірною мовою його була добірна французька. Навіть початків грамоти мати вчила його по-французькому, а пізніше батьків полковий товариш — відомий московський поет Фет, навчив його писати й читати по-московському.

Та на малого Миколу впливали не так батьки, як пісні та казки його няньки-українки, а ще більш його бабка у других — Булюбашева. Вони обое з чоловіком походили зі старого козацького роду й не говорили інакше як по-українському. А що й вони були також багачі-дідичі (Булюбаш був повітовим маршалом і мав шістсот душ кріпаків), то в них було чимало слуг-кріпаків. Серед них охоче перебував малий Лисенко. Бабуня дуже любила Миколу й часто брала його до себе. Там він почув українську пісню, яку так любила Булюбашева, там у нього блиснули перші іскри любови до свого народу, до його культури взагалі та до пісні зокрема. А ще трішки пізніше його дядько Олександр Лисенко роздуває ту іскру у вогники, що гарячим полум'ям обпалюють душі молодих гімназистів: Миколи і його нерідного брата Михайла Старицького. Олександр Лисенко був одружений із селянкою. Він кохався у козацькій старовині, співав старих козацьких пісень і розмовляв лише по-українському. Від нього ж записує ще молодий гімназист Микола Лисенко свої перші пісні: „Ой не гаразд запорожці“, „Отамане батьку наш“, „Встає хмара з-за лиману“.

Від другого дядька — Андрія Романовича Лисенка молоді хлопці дістали заборонені в Росії вірші Т. Шевченка. Ті вірші глибоко запали їм у серце, і Микола, вихований на французькій та московській мові може в перший раз свідомо полюбив, бо вподобав красу українського слова.

А музики він учиться змалку й відразу виявляє блискучі здібности. Його мати сама дуже добре грала на фортепіяні, а батько хоч не грав по нотах, так любив по слуху награвати різні мелодії або й імпровізувати на фортепіяні. І от вони зауважили, що й синюк їх дуже любить музику: він інколи годинами простоював коло фортепіяна та одним пальцем награвав собі. Батьки вирішили, що він має нахил до музики і вже з п'яти років мати почала вчити малого Миколу музики, а потім найняла йому вчительку.

Він відразу виявляє блискучі успіхи у грі: техніка йому давалась дуже легко, він виявляє надзвичайну музичну пам'ять. Вже з шести літ він так гарно грає, що досвідчені люди подивляють

його техніку, чистоту та й почуття у виконанні досить поважних музичних уривків. Особливо любив він грати в чотири руки.

Незабаром батьки відвезли його у Київ в науку до аристократичного пансіону Вейля. Там малого Миколу вчить музики чех Нейнквич. То був дивний учитель: він сам не грав на фортепіані, але так умів самими словами навчити, що його ученики виявляли прегарне туше і розуміння музичної фрази.

По кількох місяцях переходить він до іншого пансіону — Гедуена, де його музики вчить другий чех Паночний, або Паночіні. Цей уже сам дуже добре грав і власним прикладом навчав тонкого виконання. В нього молодий Микола грає вперше навіть Ліста у легчому перекладі.

Досить того, що коли він на свята приїхав додому, то його домашня вчителька, панна Розалія, дуже здивувалася, а далі й розплакалась, почувши прекрасну гру свого ученика.

В Києві вчився Лисенко й у школі дуже добре: він усе був з перших учнів і все привозив додому шкільні нагороди. А щодо музики, то в дев'ять літ він навіть сам пише свій перший музичний твір: гарненький танець-польку з правильним розвитком теми і вправною гармонізацією.

Незабаром батько, видрукувавши ту польку в Києві, зробив синові приймний подарунок в день народження.

Скінчивши науку в Києві, переходить Микола Лисенко до другої Харківської гімназії і там добре й пильно вчиться. Вчиться і музики у відомих музик-вчителів: Дмитрієва й Вільчека. Виявляє такі успіхи в музиці, що є завжди постійним і бажаним гостем і учасником на сальонових концертах у князя Юрія Голіцина, відомого знавця й аматора музики та у свого учителя Вільчека.

У Дмитрієва Лисенко студіює Бетговена, Моцарта і взагалі класиків. Знаменитий віртуоз Дмитрієв, виробляє у свого ученика блискучу техніку.

У Вільчека він переходить головню Шопена і прегарним виконанням його творів захоплює слухачів. Поза тим пильно працює над Листом, знайомиться з Шуманом.

На всіх тих концертах і вечірках гімназист Лисенко був бажаним гостем, бо поза своєю гарною грою подобається усім своєю вродою, аристократичним вихованням і манерами.

Про один із таких його виступів збереглося цікаве оповідання. Своєю прекрасною грою М. Лисенко (тоді вже студент Харківського університету) очарував одну харківську аристократку. Прослухавши його виконання творів Шопена та п'еси

Контського „Reveil du lion“, захоплена пані (хоть цілком незнайома з Лисенком) відіпнула з себе коштовну золоту брошку з самоцвітом і припнула її на груди молодому п'яністові зі словами: „юначе, прошу прийняти це як нагороду за Вашу вмілість, яка захопила мене“! Ту брошку Лисенко пізніше пустив у льотерею на користь убогих товаришів.

Хоч Микола Лисенко й обертається серед аристократичного товариства і вчиться в аристократичній панській гімназії, найбільший вплив на нього мають його бабуня, дядько Олександр і приятель Михайло Старицький. Останній якось купив у Полтаві (він там учився) „Чорну Радугу“ Куліша і хлопці прочитують її обидва з захопленням та дають прочитати дядькові Олександрові. Теж разом із дядьком і бабунею читають вони „Енеїду“ Котляревського. Всі, молоді й старі, захоплюються красою рідного слова та майстерними описами народного побуту. В той же час читають вони оповідання Марка Вовчка і „Записки о Южной Руси“. Все те прочитане на молоду душу Миколи Лисенка впливає так сильно, що він, хоч панич, аристократ і вже відомий музикант, кидається між простолюддя, записує від нього пісні та вже й сам складає до них супровід.

Після скінчення з медалею гімназії весною 1859 р. Микола Лисенко вступає на природничий відділ харківського університету, а рік пізніше переходить на той самий відділ київського університету. В той час у київському університеті, як і в цілій тодішній російській державі, йшло бурхливе життя.

Усі чекали знесення кріпацтва та ліберальних реформ, заповіджених царем Олександром II.

Серед товаришів різних національностей юнаки Микола Лисенко і Михайло Старицький врешті пізнають „чиї вони сини, яких батьків“... Обидва стають гарячими українськими патріотами й присягають ціле життя присвятити рідному народові. Вони додержують присяги: Старицький присвячує себе літературі та театрові, а Лисенко — рідній музиці. Вдома він ходить із фісгармонією на селянські забави, досвітки й вечерниці, ходить на вулиці в народній одежі, співає з парубками, приграє їм до співу та все уважно прислухується до народних пісень і записує їх. Селяни спершу не довіряли йому, але пізніше, як зрозуміли, яке щире й золоте та рідне серце б'ється у грудях того „панича“ під його парубоцькою чумаркою, то стали й самі горнутися до нього, полюбили його.

1864 року на Різдвяні свята обидва молоді студенти бе-

руться писати першу оперу „Гаркуша“ — про славного розбійника, на основі народних переказів про нього. Та цієї першої праці вони не закінчили.

Але та опера так сподобалась сусідам-дідицям, що для авторів улаштувалося навіть спеціальні прийняття, щоб вони співали свій твір.

Найчастіше вони відвідували у селі Миколаєвці своїх далеких кривняків О'Конорів. У них була донечка-підліток Оля, що мала гарненький голосок. Вона також підспівувала й особливо захоплювалась оперою. Пізніше вона стала дружиною Миколи Лисенка.

В Києві Лисенко і Старицький організують виступи українського студентського хору, концерти і вистави. Публика захоплюється українською музикою і піснюю, що виконувалася під проводом Миколи Лисенка. На той час (1864 р.) випадає і перша вистава знаної вже тоді скрізь в Україні „Наталки Полтавки“ під керуванням Лисенка. (Першу музику до неї написав ще 1834 р. Барицький).

Але російська влада після скасування кріпацтва й деяких полегшень для громадян прийшла, як то кажуть, до голови по розум. Вона видає різні суворі заборони, а зокрема на українське слово. Царський міністр Валуєв заявив, що української мови „не було, нема й бути не може“. Заборонили були співати в театрі українські пісні. Посипалися утиски на тих людей, що признавалися до українського народу.

Та ті утиски тільки загартували душі Лисенкові й Старицькому.

Про одну таку подію, що дає добре зрозуміння тодішнього життя, розповідає сам Михайло Старицький.

В 1865 р. вони з Лисенком улаштували у міському театрі в Києві благодійний концерт. Але адміністрація викреслила з програми усі тексти українських пісень.

Тоді наші артисти рішили співати по-французькому.

Отже виходить на сцену артист і починає відому пісеньку:

„Дощик, дощик
Крапає дрібненько“..

по-французькому. Серед зібраної публіки залунав наперед громовий регіт, а потім бурхливий протест із домаганням української мови.

Стався скандал. Але адміністрація заборонила співати по-французькому і потім упорядчики мали з нею ще прикрі розмови.

Микола Лисенко закінчив природничий відділ університету в 1865 р. і пише фахову кандидатську працю („Про полове розмноження ниточних водорослів“). Тепер стелиться перед ним широка дорога у світ. Та він не дбає про те, він пам'ятає про свою присягу служити рідному народові.

За останні чотири роки університетських студій, завантажений громадською роботою, він мав мало часу для своїх музичних вправ. За той час він ознайомився з російськими операми Глинки, Даргомижського, Серова. Самостійно працював над Шуманом і Вагнером, що вражав його передовсім своїми звуковими масами.

Щоб удосконалити свою музичну науку, за порадою своїх найближчих друзів, а в першу чергу Михайла Старицького і Михайла Драгоманова вирішує він вибратись на музичні студії за кордон. Щоб добути матеріальні засоби, він займає посаду мирового посередника в таращанському повіті. Зібравши трохи грошей восени 1867 р. вирушає до Ляйпцігу, що мав тоді одну з найліпших консерваторій. В Ляйпцігу вчиться він у найліпших професорів і всі вони признають його великий талант.

Фортепіанову гру проходить він під проводом професорів Карла Райнеке та Ф. Венцля, органи — у Паперітца, теорію музики в О. Павля та Е. Ріхтера. От які нотатки від них збереглися про їх учня в архіві Ляйпцігської консерваторії:

1. Пан Лисенко виявив себе в композиціях завжди з найкращого боку; вважаю його за надзвичайно талановитого.

Д-р Оскар Павль.

2. В кожнім відношенні видатний ученик.

Е. Ф. Ріхтер.

3. Пан Лисенко, при своїй зразковій пильності, зробив блискучі успіхи в грі на фортепіані.

Ф. Венцель.

4. Пан Лисенко... придбав собі високу техніку, а також добре розуміння як класичних так і новітніх композицій.

Карло Райнеке.

Свої завдання з композиції пише Лисенко на українські теми.

У професора Райнеке Лисенко з особливою пильністю проходить класиків і романтиків: Баха, Моцарта, Бетговена, Шумана, Шуберта, Шопена. У Райнеке брав він теж лекції інструментації.

М. Лисенко в часі побуту в Ляйпцігу.

В консерваторії на концертах він виступає все з видатним успіхом.

Але й поза Ляйпцігом звертають на нього увагу в музичних колах. Так у 1867 році його запрошують до П р а г и, як представника української музики на великий концерт, де він виступає 26 грудня з виконанням на фортепіані українських народних пісень у власнім розкладі. Концерт той при участі видатних слов'янських музик (від москалів між іншим виступав славетний Д. Славянський) відбувся у „Конвіктській залі“. Там наш музикант справив на слухачів незвичайне враження. Відомий чеський музикант Рейер, прослухавши його виконання „Гей не дивуйте“, скочив із крісла й гукнув захоплений:

„То духи от степу!“

Про той виступ Лисенка вмістили дуже прихильну рецензію чеські газети, а між ними „Narodni Listy“ в ч. 268. пишуть:

„Найкраще вподобалися українські пісні, покладені ним самим з великою пильністю і дотепністю...“

„Лисенко гадає надрукувати Збірник українських пісень. Ми б дуже бажали, щоб він швидше найшов видавця, бо тим виданням зробив би справді велику послугу слов'янській літературі“.

В 1868 р. в Ляйпцігу Лисенко, на прохання галицьких українців в особі Олександра Барвінського, пише для них на Шевченкове свято й перший свій оригінальний твір — музику до „Заповіту“ Шевченка. Той „Заповіт“ відспівали вперше на Шевченківському концерті у Львові 1868 р., а потім у Львові на привітання автора музики в день його зустрічі з нагоди 35-літнього ювілею Лисенка — 7. XII. 1903 р.

В „Заповіті“ Лисенка головну партію сольо віддано тенорові, а далі виступає чоловічий хор. Пізніше (в липні 1877 р.) Лисенко виправив свою першу редакцію Заповіту. Ця друга редакція збереглася й до наших днів.

В той же час пише на ті ж слова музику й галичанин О. Михайло Вербицький. В ній сольову партію віддано баритонові. Обидва ті заповіти виконувалися разом у Львові на святі Т. Шевченка в 1868 р.

Там же в Ляйпцігу Лисенко починає писати і свої перші інструментальні твори. У 1869 р. він оркеструє мьєлодію, що потім увійшла до його „Чорноморців“ як сольовий номер: „Ой, запив козак, запив“. Там же пише для фортепіано куранту „Помалу, братіку, грай“ і ще деякі фортепіанові твори. Тоді почав писати „Симфонію“, з якої збереглася в чернетках I. частина.

В 1868 році в Ляйпцігу коштами П. Косача випускає Микола Лисенко і свій перший збірник українських народних пісень. Далі його праця йде в двох головних напрямках: збирання і гармонізації народних пісень і творення оригінальної музики — найбільше до творів Шевченка.

На весні 1869 р. М. Лисенко за два роки блискуче закінчив 4-х річний курс консерваторії у Липську. На остаточнім іспиті, що дав йому право на звання фортепіанового віртуоза, він виконує концерт G-dur Бетговена з власною каденцією.

От яку рецензію написав про те „Leipziger Tageblatt“ з 10 квітня 1869 р.

Виконання п. Миколи Лисенка з Києва було поправді видатним. Першу частину дуже важкого концерту Бетговена G-dur він провів з одушевленням і з артистичним виконанням. Блискуча каденція, як ми чули, належить самому виконавцеві“.

По скінченні консерваторії М. Лисенко з дипломом вертається до Києва й обіймає посаду вчителя музики у приватних

школах Пфеніга, а потім Кологривова, а крім того має багато приватних лекцій. Блискучий музикант з дипломом найліпшої консерваторії був бажаний скрізь по аристократичних домах.

Та головна його праця і з того часу, як перед тим, іде для українського народу і для української музики. Ціле своє життя він, нехтуючи особистими вигодами і кар'єрою, присвятив тій справі, і заслуги його на тім полі справді величезні і ще до цього часу ніким не перевершені.

II. В ЧІМ ПОЛЯГАЮТЬ ЗАСЛУГИ М. ЛИСЕНКА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ.

А. ЗБИРАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ.

Як уже вище було згадано, перші свої записи народних пісень Лисенко робив ще гімназистом від свого дядька Олександра. Від того часу не залишає він своєї етнографічної роботи. Віддається їй із запалом за часів університетських студій: записує народні мелодії від товаришів-студентів і від народних співців, як виїжджав у село на відпустки. В 1861 р. він познайомився з відомим етнографом П. Чубинським. До нього він заїжджає у Баришпіль на Полтавщині, щоб там записати пісні, які пізніше видрукувано в „Трудах“ Чубинського. Дуже багато працює він над збиранням народних мелодій і на посаді мирового посередника в Таращанським повіті. І далі ціле своє трудове життя записує він, де тільки трапляється йому, пісенний народний матеріал і випускає друком, як тільки спроможеться.

За своє життя зібрав Микола Лисенко і завів у ноти понад пів тисячі українських народних пісень. З того впорядкував сім збірників, разом 242 пісні (у кожному пересічно по 40 піс., опрацьованих здебільшого на один голос у супроводі фортепіану 1868—1911 рр.); дванадцять десятків народних пісень крім того він уложив для хору в супроводі фортепіану.

Ті пісні вийшли друком в такому порядку: Збірники на один голос: 1-й в р. 1868; 2-й — 1873; 3-й — 1879; 4-й — 1886; 5-й — 1892; 6-й — 1895; 7-й — 1911. Десятки інших в різні часи в роках 1885—1903.

В 1875 р. він видав збірник танків і веснянок „Молодощі“ (37 пісень), українські обрядові пісні на мішаний хор: „Веснянки“ два вінки, „Купальську Справу“, „Колядки і щедрівки“, „Весілля“ (1895—1903 р.).

Крім того з його спадщини лишилося ще чимало невидрукованих народних пісень. Із невиданих творів уже в останній час видавництво „Дешева Книжка“ у Львові видрукувало „Кант Розп'яттю Христову“ в грудні 1936 р., а Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка „Коломийки“ у квітні 1937 р.

З дрібних збірок стали широко відомі спеціально в Галичині збірники I і II для чоловічого хору, видані Остапом Нижанківським в „Музикальній Бібліотеці“ (рр. 1886—7). У збірці „Кобзар“, що вийшла в р. 1885 за редакцією Анатолія Вахнянина і о. Порфирія Бажанського, є шість народних пісень для чоловічих і мішаних хорів в укладі М. Лисенка.

Б. НАУКОВА ПРАЦЯ НАД УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ МУЗИЧНОЮ ТВОРЧІСТЮ.

Як ми вже згадували, не сам Лисенко збирав і у ноти вкладав народні пісні. Та ніхто до нього не вмів записати їх голосу так, як він, бо ніхто не знав цього як слід і не розумів духу української народної пісні. Сам Лисенко дуже нарікав на такі невдалі уклади, як Єдлічки та Коціпинського, а на Рубця був дуже сердитий за те, що він покалічив нашу пісню, укладаючи її на московський лад, згідно з наукою московського укладача Балакирева. Лисенко ж не дарма вчився від народу ціле своє життя, — та його наука врятувала від забуття і каліцтва українську пісню.

— „Так (як Лисенко уложив) заспівав би сам український народ, якби піднявся на відповідний ступінь культурного розвитку“, — отак, застосовуючи Кулішеві слова про Шевченка, каже про той уклад наш відомий знавець-музика Ф. Колесса. І ще: „Лисенко найвірніше передав ритмічну будову українських пісень і всі мельодійні особливости строго аж до найдрібніших малозначних відтінків“.

Ніхто так не збагнув і не вмів передати народного голосоведення, як наш музика. Він навчив того мистецтва і своїх учнів-наслідників, з яких найславніші: Кирило Стеценко, Олександр Кошиць і Микола Леонтович. Українські народні пісні у розкладі цих чотирьох наших композиторів, які виконувала скрізь у світі в 1919—1920 рр. „Українська Республіканська Капеля“, викликали велике захоплення фахових музик, інтелігентної публіки і найпростішого народу (до портових робітників і неграмотних муринів — включно). Наш великий небіжчик може спокійно спочивати по таких наслідках своєї праці і науки. Недарма він колись писав у листі до Філярета Колесси:

„Вчіться на сірій свитині, на грубій сорочці, на дьогтьових чоботях, там бо душа Божа сидить“.

Ту „душу Божу“ нашого народу пізнав цілий світ, пізнав і міг пізнати тільки й виключно завдяки Миколі Лисенкові.

Такого великого, а зокрема в такій мистецькій обробці, збірника народних пісень, як кажуть знавці, не має жоден інший слов'янський народ. Це є перша заслуга Миколи Лисенка для України.

Чому ж Лисенкові вдалося записати і уложити для виконання українську пісню так гарно, як нікому до нього?

Бо він докладно і науково простудював українську музику — її дух і ті свої студії лишив у спадщину своїм наступникам.

Саме в ті часи, як Лисенко працює над збиранням українських пісень (шістдесяті роки минулого століття), виступає цілий ряд відомих російських музик, компоністів та учених, як от В. Одоевський, А. Серов, М. Балакирев, Н. Римський-Корсаков, що звертають пильну увагу на московську народну музику, записують народні московські пісні та придумують способи їх гармонізації. В українській народній музиці ту наукову роботу виконують головню М. Лисенко та разом із ним і трохи пізніше наш земляк Петро Сокальський.

Щоб дати солідне обґрунтування і підставу своїм поглядам на українську народну музику, Лисенко докладно студіює не лише пісні на Придніпрянській Україні.

В 1873 р. він, разом із своїм приятелем Олександром Русовим, вибирається в подорож по Європі. Побував тоді у Сербії де й записував сербські народні пісні у Білгороді і Сремі. В літку 1873 року подорожував він і по наших Карпатах та записував коломийки в Козьовій коло Сколя.

Збирає й польські пісні. Зібрані сербські і польські пісні гармонізує з оригінальним текстом як попури для чоловічого хору.

В тому ж 1873 р. Лисенко разом з іншими українськими ученими бере діяльну участь в „Южном отделе Русского Географического Общества“ в Києві. Там він читає 28 вересня свій славний доклад, що набув величезне значення в історії української музики, а власне: „Характеристика особенностей малорусских дум и песен, исполняемых Кобзарем Вересаем“. Цей його реферат було пізніше (в 1874 р.) видруковано в „Записках“ того ж товариства (т. I. ст. 339—366).

Нав'язуючи до видрукованої в „Основи“ (1861 р. кн. III—IV) А. Серовим статті „Музыка южно-русскихъ пѣсень“, Лисенко

розглядає характеристичні ознаки українських народних мелодій та доводить:

1. що вони в значній частині побудовані на старогрецьких тетра хордах та на середньовічних церковних ладах із квартовим і квінтовым устроєм і

2. що в пізнішій фазі свого розвитку вони підлягали хроматизації і тим головню відрізняються від московських народних пісень, які зберігають повний діятонізм.

Лисенко приходить до висновку, що українські народні пісні своїм мелодичним складом ближчі до південно-слов'янських, ніж до московських.

Ця характеристика знаходить собі підтвердження й уґрунтування в пізнішій праці у вже згаданого Петра Сокальського.

Лисенко ж перший із українців правильно поставив і питання про гармонізацію українських народних мелодій.

Полемізуючи зі згаданим уже А. Рубцем, що гармонізував українські народні мелодії на діятонічний лад, тенденційно оминаючи уводячий тон та надмірні й зменшені інтервали Лисенко пише:

„Українська пісня виходить поза обсяг північного діятонізму і тому у своїй гармонізації повинна підлягати зовсім іншим правилам“.

Свою гармонізацію Лисенко старається вивести зовсім природно із тонального матеріалу мелодії, достосувати її до складу й характеру української народної пісні, щоб через гармонічне освітлення добути з неї усю її оригінальну красу.

Лисенко звертає особливу увагу при опрацюванні українських пісень на контрапунктичне ведення голосів, якому він надає також народний характер, користуючись т. зв. „підголосками“, що вирізняються в гуртовому співі самим народом його пісень особливо на Західній Україні. Це рід особливого народного контрапункту, в яким кожний голос веде свою більше або менше самостійну мелодію.

Той Лисенків спосіб гармонізації українських народних пісень широко використали вже згадані його учні, а тепер його не цурається ніякий український композитор.

До тих же поважних творів, що лягли в основу наукового дослідження нашої музики і яких сьогодні не сміє обминути ніякий учений, що студіює українську народну музику, належать ще й такі розвідки М. Лисенка:

1. Передмова до думи про Хмельницького і Барабаша, записаної автором з початком 1870 рр. від кобзаря П. Батриці („Кіевская Старина“, 1888 р. кн. VII).

2. „О горбанѣ и музыкѣ пѣсенъ Видорта“ („Кіевская Старица“ 1892 р., березень, стор. 281—287).

3. „Народні музичні струменти на Україні“ („Зоря“ 1894 р. Також друковано в переробці в „Ріднім Краї“ в р. 1907. чч. 11—13—14).

У всіх тих творах він із глибоким знанням подає науку, що має раз назавжди забезпечити українську народну пісню й музику від того, щоб її навмисне, чи ненавмисне калічили наші й не наші фахівці.

Згадані праці Лисенка враз із творами П. Сокальського та О. Фамінцина залишаються все як підстава для тих, що науково студіюватимуть українську народну музику. Його етнографічну роботу продовжують згідно з його заповідями нащадки й учні, з котрих поза поданими вище на першому місці стоять професор др. Філярет Колесса в Західній Україні та Климентій Квітка на Східно-Українських Землях.

В. ОРИГІНАЛЬНІ ТВОРИ.

Третьою, не меншою його заслугою є його оригінальна музика в першу чергу на слова Тараса Шевченка. Таких творів на один, два, три й більше голосів і хор до слів Шевченка він видрукував 82. З того три великі кантати на мішані і подвійні хори з сольоспівами, дуетами, терцетами і ін. В них виявив Лисенко нашу душу, як тільки міг це зробити великий талант і знавець свого народу, його радощів і болю. Писали на слова Шевченка й до Лисенка, за його життя і після його смерті, але інші, навіть українські композитори, не могли дорівняти Лисенкові в тонкостях передачі й розумінні творів Шевченка.

„Лисенко так підклав слова Шевченка під ноти, що іншої музики до його поезії годі й подумати“ — каже про ту сторінку Лисенкової творчості наш відомий музикант і композитор С. Людкевич. Кожний народ радіє й сумує на свій лад. Певне, що напр. жиди інакше плакали на руїнах Єрусалиму, як українці після втрати своєї держави. І от у Лисенка так висловлений той сум у його пісні „Гетьмани, гетьмани“, або в кантаті „Б'ють пороги“, що в кожного українця серце зане, як він почує ту музику. Чути в ній голос бандури і скигління чайки над Дніпром, і гомін порогів, від неї віє вітром із наших степів і сумом степових могил.

В сольоспіві „Мені однаково“, особливо ж в останній фразі, звучить такий біль за окрадену Україну, така туга, такий жаль, що розриває душу. В уривку з Гайдамаків — „Моліться, бра-

тія“ — чути дзвони Мотронівського монастиря і страшний голос народної помсти за вдіяні нам історичні кривди. В Лисенкових коліскових піснях чути журбу, таку журбу, що торкає найніжніші струни в серці кожної української матері. А в його кантаті на смерть Тараса Шевченка чути гіркий жаль, народну розпуку й наші похоронні голосіння над небіжчиком.

Скрізь разом обидва наші пророки: Шевченко й Лисенко — зливаються ніби в одну особу. За словами того ж Ст. Людкевича так з'єднати слово з музикою вмів тільки геніяльний німець Вагнер, що сам писав драми й музику до них.

Лисенко писав музику й до творів інших поетів наших і чужих. І там він стоїть „на досі для більшості наших компоністів недосяжній висоті“, — як оцінив його Іван Франко, на слова якого Лисенко склав також прегарну музику, як наприклад: „Розвійтеся з вітром“ (сольоспів); „Не забудь, не забудь“ (сольо і дуєт); „Вічний Революціонер“ (чоловічий хор). А такі чудові Лисенкові романси, як „Смутної провесни“, або „Айстри“, можуть стати нарівні з подібними творами західно-європейських музик.

Таких пісень на слова різних авторів видано 35. З них є сольоспіви, дуєти, тріо й хори до творів українських (Лесі Українки, В. Самійленка, Олесья, М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської, Куліша, Щоголева й інших) і неукраїнських (Міцкевича та ін.) поетів.

Г. ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОПЕРИ Й ОПЕРЕТИ.

Четвертою заслугою Лисенка для української музики є те, що він створив українську оперу й оперету. Ще перед Лисенком на виставах українських речей часто співалося. От як напр. у жарті „Бувальщина“ Велісовського, або в опереті І. Котляревського „Наталка Полтавка“ співали українські народні пісні в обробці різних авторів. В 1863 р. Семен Гулак-Артемівський написав так улюблену в нас оперету „Запорожець за Дунаєм“, але уклад його музики може більш італійський, ніж український.

Вже більше українська музика у відомих „Вечерницях“, які написав в рр. 1879—1886 сучасник М. Лисенка Петро Ніщинський, але й вона далека від щиро-українського народного духу.

Лисенко хоч і не закінчив і не обробив остаточно своєї музики до вже згаданої вище розпочатої опери „Гаркуша“, однак не кидає думки про створення української опери.

По його повероті з Липська вони зі Старицьким зав'язують дружні відносини з гуртком прогресивної інтелігенції, що збирався у сестер Марії і Софії Ліндфорсів, які тоді провадили дитячу школу в Києві. В тій громадці виникла думка організувати гурток для аматорських вистав. Було це в 1871 р.

На першу виставу було вибрано „Чорноморський побут“ Кухаренка. М. Старицькому доручено переробити п'єсу, а Лисенко написав до неї музику. Крім народних пісень, які уложив для тої оперети М. Лисенко, він пише до неї і свої оригінальні арії, дуети, терцети та інші ансамблі і закінчує ефектним фінальним хором. Оперету названо „Чорноморці“ й поставлено у школі сестер Ліндфорс з великим успіхом двічі восени 1872 р. (Перше літографічне її видання вийшло в 1879 р. Вона вийшла друком в 1883 р.).

Цей успіх надав охоти авторам працювати й далі в тім напрямі і вони вирішили написати оперу на відомий сюжет М. Гоголя „Ночь под Рождество“, назвавши її „Різдвяна ніч“.

Первісно її написано як оперету на дві дії. В такім вигляді під супровід фортепіяно її вперше виставлено на Різдво 1872 р. в тій же школі сестер Ліндфорсів.

Виконано її двічі при переповненій по краї залі. Загальне захоплення глядачів спонукало авторів розширити оперету, і М. Старицький переробив її текст для музичної комедії на 4 дії і 5 одмін. В такім вигляді її й поставлено було в Київському міському театрі у м'ясиці в лютому 1873 р.

Режисером був М. Старицький, але помагав йому й відомий етнограф П. Чубинський. Живу участь у підготовці вистави брав між іншими й М. Драгоманів. Твір Лисенка - Старицького публіка прийняла з ентузіазмом: чотири вистави підряд пройшли при переповненій через край залі.

Пізніше 27. I. 1883 р. „Різдвяну ніч“ вже як оперу виставив з великим успіхом у Харкові антрепренер Пальчинський, а на другий рік ще з більшим успіхом антрепренер Медведів у Одесі. В 35-річний ювілей компоніста в грудні р. 1903 і в січні 1904 р. її повторено на сцені Київського оперного театру. В Галичині її виставляли двома наворотами: перший раз у рр. 1889—90 „Театр Руської Бесіди“ — наперед у Львові в залі польського „Сокола“, а потім і в провінції. Під проводом капельмайстра Доліта тоді участь брали Клішевська (Оксана), Ольшанський (тенор), Буркевич, Янович Стечинський і Парадюк.

В 1901 р. її мав виставляти львівський міський театр під проводом Павліковського. Кічман в тій цілі зробив повний переклад лібретта на польську мову, але до вистави з огляду на технічні

труднощі не дійшло. В році 1907 у Львові і по цілій Галичині виставляв її театр Стадника.

Цю оперу зложено в національно-народнім дусі. Особливо прегарні колядки в першій дії.

В опереті „Чорноморці“ змальований епізод із життя запорожців після переселення на Кубань, а в „Різдвяній Ночі“ змальовано фантастичні пригоди на селі поблизу Полтави в різдвяну ніч.

Окрилені першими своїми успіхами Лисенко з М. Старицьким задумують писати ще дві опери до творів Гоголя, а саме: „Страшну пімсту“ і „Тараса Бульбу“. Як вище згадано вже, перші вистави Лисенкових оперет зробили йому славу, але він відчував, що має ще замало досвіду в оркестровому укладі, бо в Ляйпцігській консерваторії оркестровки в той час не вчили. Отже, Лисенко 1874 р. вибирається у Петербург, щоб навчитися оркестровки від знавця тієї справи, відомого російського композитора М. Римського-Корсакова. Там поза своєю наукою Лисенко виступає як диригент українського хору із студентів-українців у „Соляному Городку“ (то була інституція, де відбувалися популярні виклади, концерти, тощо). Упорядковує свої збірки народних пісень, видає свій збірник пісень обрядових і переробляє „Різдвяну ніч“ на оперу.

І в Петербурзі добуває Лисенко такої слави, що в тамтешніх музичних колах йому пропонують місце диригента приватної опери з виглядами на те, що звідти зможе перейти й до царської опери. Та Лисенко відмовляється від тієї ласки й того „теплого кожуха“ і після дволітньої науки 1876 р. повертається до Києва. В той час (1878 р.) він пише для великої оркестри „Український козак — шумка“, який виконано було між іншим на його ювілейнім святі у Львові 7. XII. 1903 р. Пізніше в 1885 р. він переробляє для оркестри „Гей не дивуйте“, що колись зробила таке враження на чехів. У першій творі він виявляє удалисть і розкіш українського танку, а в другім майстерно передає славнозвісну героїчну мельодію пісні, що прославляє перемогу на Жовтих Водах гетьмана Богдана Хмельницького. Десь у 1879—1881 р. він пише на слова Старицького комічну оперу „Утоплена“, якої зміст запозичено також від Гоголя („Майська ніч“). Перших кілька музичних номерів до тої опери він написав ще в 1871—72 рр. В тій опері чудово виведені українські пісні й танки-гри русалок. А вступний подвійний хор у ній „Туман хвилями лягає“ такий гарний і оригінальний, що й досі є одним із найбільш улюблених на наших концертах. Уперше цю оперу поставив у своїй трупі сам М. Старицький.

М. Лисенко у 1880-их роках.

Перше видання цієї опери вийшло друком в Одесі 1885 р., а друге — в Києві 1901 р.

В році ж 1881 починає Лисенко писати велику на 5 дій оперу „Тарас Бульба“ на слова того ж М. Старицького. То вже була настільки поважна річ, що виставити її абияк аматорськими силами не можна було. Вона вимагала вправних співаків-фахівців і великої оперової оркестри. Тому з виставою її довелося чекати. Лисенко продовжує свою роботу і працює над оперою понад десять літ. З нею мав він чимало клопоту. Коли про „Тараса Бульбу“ довідалися директор (Альтані) і режисер (Барцал) московської царської опери, то дуже просили автора, щоб він дозволив їм виставити її в Москві. Але в царській опері не можна було виставляти в українській мові, тому Лисенко їм відмовив. Пізніше зайшов до нього в Києві відомий російський музикант П. Чайковський. Прослухавши оперу, він захопився зокрема тими піснями, де виступає наш національний кольорит. Зворушений, він обняв Лисенка і просив його, щоб той дав йому оперу, а він, Чайковський, обіцяє, що сам її по-

ставити у Петербурзі. Ще трохи пізніше з таким самим проханням звертається до нього і його колишній учитель-диригент царської опери Римський-Корсаков. Треба згадати, що саме в ті часи, коли Старицький і Лисенко пишуть на сюжети Гоголя, пишуть теж на ті ж сюжети й московські музики, захоплені красою українського побуту. Так 1878 р. з'являється опера Чайковського „Черевички“ на той же сюжет що „Різдвяна ніч“. 1880 р. його ж „Мазепа“. 1878 р. виходить „Майская ночь“ Римського - Корсакова (у нас „Утоплена“ Лисенка), а 1875 р. Мусоргський пише „Сорочинський ярмарок“. Та тільки всі ті композити склали до своїх опер таку музику, що з українським духом має дуже мало спільного. Вони самі були свідомі того, тому так цінили в Лисенка власне український колорит його музики.

Окремо стоять мало кому відомі (бо їх ніколи не виставляли) опери українського композитора П. Сокальського: „Облога Дубна“, „Мазепа“ і „Майська ніч“ (писані 1882—87).

Але Лисенко не може виконати тих прохань про постановку своєї опери на російській сцені, завжди з однієї причини: — він не хоче бачити своїх творів у московській мові. Нарешті, вже незадовго до смерті він уступає на прохання своїх близьких і згоджується, щоб його небога, знана українська письменниця й донька його побратима — Людмила Старицька-Черняхівська переклала на московську мову слова „Тараса Бульби“, твір її батька (вже після смерті М. Старицького). Лисенко так і помер, не дочекавшись побачити оперу на сцені, саме тоді, коли кінчили друкувати в обох мовах: українській і московській останні аркуші партитури (вона вийшла друком у 1913 р.). Вперше ту оперу в московській мові виставили на сцені „Народного Дому“ у Петербурзі зараз після революції — весною 1917 р. В ній чимало чудових хорів, арій, гарні ансамблі, прекрасні антракти і особливо гарна мелодія Тараса: „Гей літа орел“ — під супровід торбана. Досі виставляли „Тараса Бульбу“ в українській мові на більшовицьких сценах та й то в переробці Ревуцького і Лятошинського.

Крім тих опер, Лисенко в різні часи написав ще такі музично-драматичні твори: „Зима і весна“, або „Снігова Краля“ — на слова Дніпрової Чайки — дитяча опера на дві дії (1894 р.). Видруковано її р. 1903. Її виставлено вперше у Києві 23. II. ст. ст. 1908 р. учнями школи М. Лисенка. Вистава відбулася в залі Комерційного Клубу в супроводі двох піаніно. Увертюру грав сам автор, він же й диригував оперою. Вона мала великий успіх.

„Енеїда“ на 3 дії, оперета перероблена з відомої „Енеїди“ Котляревського. Лібретто до неї написав М. Садовський, а музику десь в 1909—10 рр. М. Лисенко. Ставив її вперше зі своєю трупю в Києві М. Садовський в театрі Т-ва Грамотности 23 і 24 XI ст. ст. 1910 р. Музику до неї, так як і самий твір Котляревського, витримано у двох стилях: старому-клясициному і щиро народному-українському. В першому (геленському) нпр. складено величний гимн Зевсові, а хор троянців — в українському. В танці грацій обидва стилі так тісно сплелися, що годі відрізнити де кінчиться українська музика, а де лунає геленська.

Оперета з незмінним успіхом ішла в театрі М. Садовського, бо він мав на неї монополь. Він же мав у себе і текст лібретта, що по його смерті десь згубився. Кажуть, що недавно Людмила Старицька-Черняхівська відновила його по пам'яті, але в тім новім вигляді оперету ще ніде не виставлялося.

Для дітей Лисенко написав, крім згаданої, спеціально дитячі опери: „К о з а - Д е р е з а“ (1888 р., вона вийшла друком у Галичині в 1890 р. накладом редакції „Дзвінка“, в 1891 р. накладом „Руського Т-ва Педагогічного“ і накладом редакції „Світ Дитини“ в 1923 р., в Києві вийшла 1896 р.) і „П а н К о ц ь к и й“ (1891 р.). В тих операх гарно уложив наші дитячі народні пісні й забави. Їх, на жаль, не часто можна побачити в нас на дитячих виставах. Для дітей шкільного віку Лисенко уклав крім того ще „Збірку народних пісень у хоровому укладі“.

На початку дев'ятсотих років написав М. Лисенко музику до п'єси М. Старицького „Чарівний Сон“ (її ніде не виставлялося) і тоді ж складав музику опери „С а ф о“ на слова Л. Старицької-Черняхівської і музику до драми „О с т а н н я Н і ч“ на слова М. Старицького.

До драми Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко“ уложив він сумний марш для оркестри.

Його останньою оперою була одноактівка „опера хвилинка“ на слова Л. Старицької-Черняхівської, „Н о к т ю р н о“ (1912 р.). В ній вивів він старовинні мелодії, які чув іще дитиною в тім панському оточенні, де він пробував. Цієї опери йому вже не довелось побачити цілої. Вперше в цілому її виставлено в Москві в укр. т-ві „Кобзар“ зимою 1912 р. Літом 1936 р. виставили її в Муз. Інституті у Львові в оркестровці С. Людкевича, а в квітні 1937 р. заходами того ж Інституту у Великому Театрі у Львові. Ставила її десь в 1925—26 році також українська трупа в Ужгороді і на закарпатській провінції. Її ставили

з великим успіхом на советських сценах, зокрема в Москві (у московському перекладі).

З недокінчених творів Лисенко залишив згадану „Останню ніч“ — на слова М. Старицького. Її ставив один раз театр М. Садовського на виставі-концерті пам'яті М. Старицького 14. II. ст. ст. 1908 р. в Києві. В ній чудово змальовані переживання українського патріота, шляхтича з Західної України — Братковського, засудженого на смерть і в 1702 р. страченого в Луцьку (історична особа), в його останню ніч перед стратою.

„Сафо“ — опера на слова Л. Старицької-Черняхівської — із стародавньогрецького життя. Музику до неї побудував Лисенко на старогрецький лад. Зокрема гарний вступний мішаний хор — гимн Геліосові, витриманий у строго клясичному стилі. Виконували його в Києві 1903 р. під час 35 р. ювілею Лисенка та в Полтаві восени 1913 р. в роковини смерті автора. Останній раз — у супроводі симфонічної оркестри під проводом директора полтавської музичної школи Д. Ахшарумова. Згадаємо тут ще маловідому музику (дев'ять сольових пісень Офелії) до перекладеного М. Старицьким „Гамлета“. (Музика вийшла друком як додаток до перекладу в Києві 1882 р.).

Незакінченої опери „Сон літньої ночі“ на слова О'Конор-Вілінської (сестра першої жінки Лисенка) не виставляли ніколи. Згадують теж про Лисенкову комічну оперу „Цар-Горох“, її теж ніде, навіть в уривках, не виставляли.

Крім того Лисенко впорядкував музику та написав увертюру до „Наталки Полтавки“, і випустив її друком 1890 р. В ній він уложив як слід мельодії і супровід до тих народних пісень, які вмістив І. Котляревський — власне так, як їх співають у Полтавщині, де жили й працювали і Котляревський і Лисенко.

Г. ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ТВОРИ.

П'ятою заслугою Лисенка є його інструментальна творчість. Він написав коло ста творів для різних інструментів і оркестри передовсім для фортепіану; деякі з них високої художньої вартости залишилися й досі невидані. А ті, що він сам виконував на фортепіані, от як напр. баркароля — „Пливе човен“, „Ходить гарбуз по городу“, його славна „Суїта“, дві „Рапсодії“, — викликали ентузіазм серед слухачів. Треба сказати, що до Лисенка не було українських авторів, що писали фортепіанові речі. Він перший писав і сам виконував на фортепіані свої

твори. Так гарно виконати його твори, як він то сам умів, як свідчать його сучасники, ніколи й ніхто не міг.

Тут до речі треба згадати і про його гру як піяніста.

Безперечно в той час це був один із найліпших віртуозів-піяністів не тільки в Україні але і в Росії. Його часто запрошували на концерти для виконання клясичної програми — де він виступав як соліст, або в супроводі симфонічної оркестри (напр. у Полтаві — в супроводі оркестри під проводом Д. Ахшарумова). От що говорить про його гру Софія Русова, що й сама була добра піяністка:

„Як піяніст Микола Лисенко відзначався оксамитним туше, легкістю в виконанні найтяжчих пасажів. Він чудово виконував Бетговена, а про його акомпаніамент усі артисти говорили, що він акомпанує як янгол“.

Він же перший і самотній в Україні відважився заграли з концертної естради український національний гімн „Ще не вмерла“ — власного розкладу й саме у найгірші часи московського панування. У роках 1902—1903 серед шкільної молоді було поширене гектографічне видання нашого гімну в його розкладі. Той заборонений твір побожно співало на потаємних зборах наше юнацтво.

З інструментальних творів для скрипки з фортепіаном відоме його „Саргіссю елегіко“, присвячене Сікарові. Писав також Лисенко твори для віолончелі, для флейти з фортепіаном та ін.

Д. ЦЕРКОВНІ ТВОРИ.

Писав Лисенко й церковні твори. Його молитву „Боже Великий Єдиний“ співає тепер скрізь по церквах український народ. Його церковний спів „Камо піду від лица Твого, Господи“, виконав уперше на його похоронах у Володимирівському Соборі в Києві подвійний квартет оперових співаків, а тепер співають його в хоровому розкладі наші церковні хори. Накладом оо. Василян у Жовкві 1910 р. вийшла в його чудовому розкладі на мішаний хор молитва „Пречистая Діво Мати“. Тепер це видання на жаль дуже рідке й жде другого накладу. Були навіть свого часу (після смерті Лисенка) чутки, що існує херувимська в його розкладі і що в рукописі переховує хтось цілу його „Службу Божу“, але де є цей рукопис тепер і чи взагалі існував — досі невідомо.

Е. ДИРИГЕНТ І ОРГАНІЗАТОР.

Заслугою Лисенка є й те, що він сам показав і навчив, як треба виконувати українську пісню. Він ще студентом виступав вперше у Києві 26. II. 1864 р. у міському театрі як диригент українського хору.

В 1871 р. 6. III — 19. III — двічі в залі „Дворянського собрания“ у Києві відбувся хоровий концерт із пісень слов'янських народів: українських, чеських, сербських, болгарських та московських. Укладав пісні М. Лисенко, він же й диригував хором.

В 1892 році Лисенко вибирається у свою першу подорож із хором. Він влаштовує в Ніжині, Москві й Петербурзі концерти з українських народних пісень. А в 1897 році він організує чоловічий хор із 25 осіб, переважно київських семінаристів та студентів і з ними об'їжджає такі міста по Україні: Бердичів, Житомир, Козятин, Біла Церква, Сміла, Черкаси, Прилуки, Лубні.

Другу хорову подорож по Україні відбув Лисенко вліті 1899 р. В тій подорожі супроводив його як помічник диригента пізніше відомий композит і диригент К. Стеценко.

В 1902 р. відбулася третя й остання подорож Лисенка з хором із 36 осіб. В тій історичній подорожі відвідав хор і Полтаву, де Лисенкові, зрештою, як і скрізь, влаштовано ентузіастичне прийняття.

Репертуар усіх тих хорових подорожів складався майже виключно з українських народних пісень у розкладі самого М. Лисенка, бо інших укладачів-українців тоді ще не було.

Тоді почули люди вперше, як треба співати народну пісню на театральній сцені. На зразок тих хорів почали організуватися українські хори в селах і містечках. Вони також виконували народні пісні в Лисенковім розкладі.

В 1905—1906 рр. під його проводом організується і виступає мішаний хор Товариства „Боян“ у Києві. Тим хором диригують сам Лисенко і вславлений пізніше по всьому світу Олександр Кошиць, тоді учень школи Лисенка.

Диригенський і організаційний хист Лисенка так характеризує наш відомий музикант й диригент С. Тележинський:

„М. В. Лисенко був талановитим хормайстром — педагогом, праця якого по розучуванню хорових п'єс проводилася за певною системою: ідеальна точність що до ритміки й інтонації були постійними й рішучими вимогами диригента до хористів... Під його керуванням хор мусів звучати як один великий інструмент...“

Оцінюючи працю Лисенка - диригента, ми повинні відзна-

чити і його велику роботу в справі підвищення художнього розвитку широких кол суспільства. Він мав надзвичайно великий виховавчий вплив і на виконавців-хористів і на диригентів, я б сказав, він створив мистецьку диригентську школу, з якої вийшли такі диригенти як О. Кошиць, К. Стеценко та ін.“.

30—31. VIII. 1903 р. диригував М. Лисенко на історичних виставах - концертах при відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. Тоді йшла „Наталка Полтавка“ в його укладі, а з хорівих річей виконувалося уперше спеціально по замовленню полтавської міської думи на те свято ним написану кантату „На вічну пам'ять Котляревському“ та його ж хор із опери „Тарас Бульба“ і „Гей не дивуйте“ в супроводі оркестри.

На тім славнім святі у рідній Полтаві він востаннє виступає разом із своїм побратимом, другом і товаришем по роботі Михайлом Старицьким, який тоді деклямував вірші Котляревського і свої власні.

На весні другого року Лисенко прощався зі старим співпрацівником на артистичній і громадській ниві над його відкритою могилою в Києві на Байковому кладовищі (М. Старицький спочив навіки 14. IV. ст. ст. 1904 р., похований 16. IV).

III. ВПЛИВ ЛИСЕНКА НА УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО.

Робота Лисенка мала величезний вплив і значення для українського громадянства обабіч Збруча.

Насамперед його збірники українських народних пісень зробили велике діло для піднесення культурно - музичного рівня і національної свідомості серед української інтелігенції.

До появи першої „сороківки“ на Придніпрянщині українська інтелігенція співала звичайно московські пісеньки та сантиментальні романси. З появою випусків Лисенкових пісень майже у кожній інтелігентській родині де тільки було фортепіано, можна було побачити ті збірники. Пісні ті співалося в родиннім колі й на аматорських виставах, які все частіше стали влаштовуватися на провінції. Організуються хори аматорів, що виконують на виставах та концертах пісні з його „сороківок“ і „десятків“.

Під проводом інтелігентів повстають на селах навіть постійні „селянські хори. З них великої слави набув хор, організований лікарем П. Демуцьким у селі Охматівці, Уманського повіту на Київщині. Він, між іншим, з великим успіхом брав участь на ювілейнім концерті в честь композита у грудні 1903 р. в Києві. Сам Демуцький і багато інших за прикладом М. Лисенка

записують народні пісні, з яких потім деякі виходять друком. (Напр. дуже вартісний збірник українських псалмів і кантів самого П. Демуцького п. н.: „Ліра й її мотиви“ вийшов у Києві в 1903 р.).

Самі виступи Лисенка чи то як соліста, особливо ж із його хором були вже свого роду політичними маніфестаціями: ентузіазм, з яким його вітали українці, завжди був предметом найпильнішої уваги царської адміністрації. Самому М. Лисенкові і його хористам не раз доводилося мати різні прикрости.

Не менший вплив мала його творчість і на музично-національне життя галицьких українців.

Як уже згадано, перший свій твір на слова Т. Шевченка „Заповіт“ Лисенко написав на просьбу галичан. Уперше ж його й виконано було у Львові в 1868 р.

Після „Заповіту“ в Галичині незабаром почали виконувати на концертах і в українських домах інші композиції Лисенка.

Уже в 1872 р. львівська „Правда“ (з 15—27 VII) так писала: „Давно вже рознеслась по нашій країні слава нашого земляка М. Лисенка, яко музика-композитора, а в нашій львівській громаді немає жодної людини, щоб не переняла хоч одної пісні, уложеної сим знаменитим музиком народним“.

Початок 70-х років минулого століття треба прийняти за час, коли його композиції були вже відомі ширшим колам галицьких українців. А у вісімдесятих роках його твори все частіше починають з'являтися й на концертній естраді в Галичині. До цього часу співали в Галичині на концертах здебільшого квартети Вербицького, Воробкевича, Вахнянина, Матюка та чужих композиторів (головно Крейцера). В 1886 р. утворився із старших учеників академічної гімназії у Львові гурток і до нього увійшли: Осип Патрицький, Остап Нижанківський, Юліян Бачинський, Кирило Студинський та Антін Крушельницький. Душею цього гуртка був О. Нижанківський. Гурток видає „Музикальну Бібліотеку“, а Лисенко прислав для неї цілу низку своїх композицій. З цієї посилки видрукували „Квод лібет I“, а пізніше „Квод лібет II“, а крім того „Молитву“ та сольові пісні „Вечір“ і „Милованка“. Лисенкові композиції популяризувала зорганізована в академічній гімназії „шістнадцятка“, що під керівництвом О. Нижанківського влаштовувала концерти тоді в цілій Галичині. Хорові композиції Лисенка приймалися із великим ентузіазмом, що пізніше перейшов у справжній культ М. Лисенка в Галичині.

Як Лисенко ставився до галичан, видно напр. із його листа з 24. X. 1869 р. до того ж О. Барвінського:

„Я є тої думки, що нам, своїм людям, одної матері дітям, не варт, не годиться роз'єднуватися, але скуплятися якнайбільше“.

У своїм листуванні з Ф. Колесою та й іншими — радить Лисенко галичанам, щоб збирали й гармонізували народні пісні. І справді, під його впливом записують і опрацьовують ті пісні Ф. Колесса, О. Нижанківський, Г. Топольницький, Денис Січинський, а пізніше й багато інших. Сам Лисенко охоче записує й гармонізує народні пісні Галичини та підкладає музику до творів галицьких поетів, у першу чергу до творів І. Франка. Львівському Боянові, якого він був першим почесним членом, присвячує один із найкращих своїх творів — кантату „Радуйся, ниво непоплитая“.

Взагалі львівський „Боян“, заснований в 1891 р., що поставив своїм завданням плекання і поширювання української народної музики, дуже спричинився до поширення культу М. Лисенка в Галичині. Він же видає Лисенкові „Колядки і Щедрівки“ та „Веснянки“, станіславівський „Боян“ видає на початку дев'ятсотих років сольові співи Лисенка: „Удосвіта встав я“ та „Думу“. Лисенко був почесним членом НТШ та інших товариств.

Лисенка шанували завжди й досі шанують та люблять у Галичині. Серед його друзів на першому місці треба згадати о. Остапа Нижанківського, що був його гарячим прихильником і пропагатором його творів. Він диригував хором сполучених „Боянів“ Галичини на ювілейному святі Лисенка у грудні 1903 року.

Крім нього треба ще згадати про д-ра Володимира Шухевича, з яким він приятелював і був гостем у його хаті під час свого побуту у Львові на ювілейних святках 1903 р., та Івана Франка. О. Нижанківський і В. Шухевич привезли небіжчикові й останній привіт із Галичини, який передали йому над його відкритою могилою. Вже згадано вище д-ра Філярета Колессу і проф. Олександра Барвінського та Анатолія Вахнянина. До них усіх він писав нероз дуже цінні своїм змістом листи. Їх опублікування дало б багатий музичний та й історичний матеріал сучасним дослідникам для освітлення особи і творчости нашого славного музики.

IV. ВИКОНАВЦІ ТВОРІВ М. ЛИСЕНКА.

Твори Лисенка знайшли собі багато захоплених виконавців, що кохаються спеціально у його музиці. Не всім однаково вдається виконувати його часто дуже трудні речі, бо не всі їх розу-

міють як належить. Поминаючи інструментальні твори, згадаємо про найбільш відомих виконавців його вокальних речей.

На історичній виставі його „Різдяної Ночі“ в Києві 1873 р. склад виконавців був такий:

Оксана — Ольга Лисенко (перша жінка компоніста)

Одарка — Н. Булах

Солоха — Липська (пізніше — друга його жінка)

Голова — Богданів

Чуб — Новицький

Вакула — Микола Русів (брат відомого Олександра Русова)¹

Дяк — Матвійв

Пацюк — Габель

З них фаховим співаком був тільки Габель (пізніше професор петербурзької консерваторії). Решта аматори.

Як солісти відомі своїм виконанням, а головне інтерпретацією творів Лисенка на Придніпрянщині: — тенор Олександр Русів (про нього згадує у своїх спогадах і О. Барвінський), баритон Микола Карлаш (вславився між іншим виконанням чумацької пісні „Ох і не стелися хрещатий барвінку“), тенор Микиша. Його „Думу“ з „Невольника“ виконував надзвичайно гарно Микола Садовський.

Із галицьких співаків треба згадати Сальомею Крушельницьку, Модеста Менцінського та Олександра Мишугу.

З відомих авторів цієї праці сучасних Лисенкові хорів відзначити треба такі:

Чоловічий хор студентів університету Св. Володимира в Києві (в складі коло ста душ) під проводом Якова Яциневича (1904—1909 рр.). Виконання тим хором уривку з „Гамалії“ — „Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі“ під супровід самого компоніста дуже подобалося йому.

Мішаний хор студентів того ж університету і слухачок Вищих Жіночих Курсів у Києві під проводом Олександра Кошиця (у складі коло ста душ (1909—11 рр.)

Мішаний хор полтавського „Бояна“ (коло ста душ, як коли то й більше) під проводом Федора Попадича (1910—17 рр.).

¹ Що тоді справді виступав Микола, а не Олександр Русів, згадує Софія Русова у своїх спогадах на ст. 50. Олександр Русів грав Ілька в „Чорноморцях“.

V. ГОЛОВНІШІ СТАТТІ, КНИЖКИ ТА РОЗВІДКИ ПРО М. ЛИСЕНКА.

За час життя і праці М. Лисенка про нього з'явилося чимало газетних статей та розвідок. Окремими виданнями з них вийшло до останнього часу небагато і то переважно в Галичині.

Не маючи можливості подати повний перегляд тієї літератури (найповніший бібліографічний покажчик творів Лисенка і літературу про них та про їх автора до року 1903 подав М. Комаров у „Київській Старині“ 1904 р. за січень, том. 84), подаємо найголовніше з того, що нам було доступне при збиранні матеріалів для цієї книжки.

Поза вже згаданою заміткою у „Правді“ з 15. VII. 1872 р. і там же в числі з 18 (30) XII 1875 р. з'являється про нього більша стаття з портретом у „Світі“ 1881 р. № 5. Вона має заголовок: „Миколай В. Лисенко“ і не має підпису автора. Її уважають автобіографічним нарисом самого М. Лисенка.

Крім того із статей і розвідок про Лисенка в Галичині появилися в різні часи: Філярета Колесси: „Кілька слів про збирання українських народних пісень“ із додатком листів Миколи Лисенка, „Народний напярм у творчості М. Лисенка“ і „Микола Лисенко“ Львів 1903; та Ст. Людкевича: „М. В. Лисенко, як творець української національної музики“.

В числі 1. „Української Музики“ (Стрий, березень 1937 р.) знаходимо розвідку д-ра Василя Витвицького: „Микола Лисенко і його вплив на музичне життя в Галичині“. Число 9—10 тої ж „Музики“ за листопад-грудень 1937 ціле присвячене М. Лисенкові у 25-ліття його смерті.

У своїх „Споминах з мого життя“, що з'явилися в 1912—13 рр. Олександр Барвінський у другому томі присвячує спеціальний додаток спогадам про М. Лисенка.

В надніпрянській Україні до революції 1905 року можна було мало писати про українські справи. Крім театральних рецензій про концерти і твори М. Лисенка, в російській чорносотенній газеті „Кієвлянинъ“, знаходяться часто іронічні замітки про діяльність і твори М. Лисенка.

Під час 35-літнього ювілею М. Старицький друкує докладну статтю зі своїми спогадами про М. Лисенка в „Київській Старині“ (1903 р., том 83), яка вийшла окремою відбиткою в 1904 р. В той же час майже ціла російська преса згадує і містить замітки про нашого музику, так само як і українські часописи в Галичині й Буковині описують святкування того ювілею у Львові і Чернівцях.

Перша книжечка з описом життя та праці М. Лисенка вийшла у Полтаві заходами його друзів. Написав її Володимир Олександрович Щепотев під прибраним ім'ям „В. Будишанець“. А зветься вона: „Славний музика Микола Виталієвич Лисенко“. (Видання Полтавської Української Книгарні. Полтава, 1913 року. стор. 46.) Пізніше вийшли ще три книжки про нього, а власне — Пчілки Олени „Микола Лисенко. Спогади і думки“. Київ, 1914. Спогади Коваленка-Коломацького і розвідка Д-ра Л. Кобилянського „Микола Лисенко“ Львів, 1930. В 1937 р. — у Львові з'явилася книжка Софії Русової „Мої спомини“, де багато віділено місця і спогадам про М. Лисенка та книжка Валерії О'Конор-Вілінської „Лисенки й Старицькі“.

В 1937 році з нагоди 25 річниці смерті М. Лисенка накладом „Дешевої Книжки“ у Львові, як ч. 18—19 з 15. X. того року, з'явилася моя брошура під наголовком „Микола Лисенко-батько української музики“.

В 1938 р., як 14 число „Цікавої Книжки“, з'явилася книжечка Оксани П'ятигорської „Микола Лисенко“ накладом польського державного видавництва шкільних книжок у Львові.

Багато інформацій про Лисенка знаходимо у книжці п. н. „Корифеи украинской сцены“, Київ, 1901 р. накладом „Вік-у“ Також у книжці Д. Антоновича „Триста років українського театру“, Прага, 1925. Солідну фахову оцінку його творчості д-ра В. Витвицького знаходимо в „Диригентському Пораднику“, Львів, 1938.

В більшовицьких виданнях зібралось також чимало матеріалів про нашого музику. З них не можна проминути відділ про нього в праці Миколи Грінченка: „Історія української музики“, Київ, 1922 р.

В числі 5—6 більшовицької „Музики“ (Двомісячник музичної культури, Харків, Листопад-грудень 1927 р.) знаходимо шість статей присвячених М. Лисенкові і т. д. В останньому часі з'явився збірник статей п. н. „Українська музикальна спадщина“ (Київ, 1940 р.), в якому знаходимо дві цінні статті Д. Ревуцького про автобіографічні записки М. Лисенка і про його музичну освіту.

Подати докладну літературу про нього, особливо ж в обсязі нашої праці, сьогодні не є можливим¹.

¹ Автор цієї книжки в більшій або меншій мірі використовував майже всі згадані статті і твори, з декотрих же (як напр. статей д-ра Ф. Колесси, д-ра Ф. Стешка, д-ра В. Витвицького, М. Старицького, С. Єфремова) робив і виписки, не цитуючи кожний раз докладно творів і не називаючи авторів. Про це уважає потрібним тут зазначити.

Портрет М. Лисенка з програмки ювілейного
концерту в Києві, 20. XII. 1903. р.

З оцінки чужоземними музикантами творчості М. Лисенка наведемо характеристичну думку проф. Карлового університету в Празі Зденка Неедлі, яку він висловлює у своїй брошурі „Ukrainskâ Republikanska Kapela“, Прага, 1921, стор. 35—36:

„Головним репрезентантом української музики є М. Лисенко не тільки тому, що скомпонував багато творів, які входять у кожен український репертуар, а особливо тому, що це він визначив напрямок української музичної творчості і то в усіх її галузях. Студіюючи докладно і з любов'ю українську народну музику, він витворив собі з неї виразові засоби, якими в душі староромантиків почав потім komponувати і великі хорові твори, а врешті драматичні“.

Відомий польський музикант проф. О. Вельгорський з нагоди 25-річчя смерті М. Лисенка пише між іншим:

„...Треба признати йому великі заслуги, які він виявив для свого народу під час свого працьовитого життя. Як мистець звуків, усе щирий, висловлював він свої музичні думки завжди легко, ясно та приступно. Нема в його творах штучности, неприродного запалу. В них виявляється вся глибока задума, весь сум українського народу. Лисенко перший зумів викликати у своїх земляків зацікавлення до народної мелодії, так багатой у своїй тематиці, такої різnorodної в настроях і ритмі“...

Треба сказати, що з творами М. Лисенка закордонна публіка і музичний світ познайомився найбільше під час світової подорожі, згаданої Української Республіканської Капелі під проводом О. Кошиця в рр. 1919—1920.

Були заходи наших земляків познайомити закордонний світ і з операми Лисенка. Так, у 1913 р. Олександр Барвінський передав „Різдвяну Ніч“ до віденської придворної опери. До вистави вона не дійшла. Генеральний інтендант цісарських театрів, барон фон Пляперт у своїм листі пише до О. Барвінського:

„...Виявляється, що вистава того твору у Відні неможлива, бо опера Лисенка представляє того роду народне мистецтво, для якого при визнанні усієї його краси тут бракує потрібного для успіху зрозуміння“.

Після того О. Барвінський робив заходи в тім же напрямі і у директора львівського міського театру Геллера. Але той не мав відваги виставити на польській сцені українську оперу з огляду на тодішні гострі польсько-українські відносини.

VI. ВИДАВЦІ ТВОРІВ М. ЛИСЕНКА ТА ЩЕ НЕВИДАНІ ЙОГО ТВОРИ.

Перші свої твори М. Лисенко видавав або власним накладом, або відступав київському видавцеві литвинові Болеславові Кореєво, бо в Росії не було в той час таких товариств, як уже згадані галицькі, що в той же час видавали його наведені вище речі.

Пізніше, в кінці дев'ядесятих років минулого століття, відступає він право видання на деякі свої речі книгарні Леона Ідзіковського в Києві.

В 1914 р. тій же фірмі відступили свої права на видання спадкоємці композитора. Пізніше ті права перейшли до спадкоємця Леона — Владислава Ідзіковського. Від останнього багату спадщину відкупив ексцеленція митрополит Андрей Шептицький (в 1937 р.). Між тими відкупленими речами знаходяться і оркестрові партитури (ніде недруковані) „Тараса Бульби“, „Різвяної Ночі“ та „Енеїди“ (клявір її невідомо чи де зберігся), писані самим автором.

Дещо перевидали й більшовики (про це див. нижче).

В останній час Галичина з уваги на воєнні події в Східній Україні ніби перебрала на себе обов'язки вшанування пам'яті незабутнього нашого Музики. Нашим обов'язком є зібрати й видати друком усі його твори, бо деякі з них залишилися невідомі не лише ширшим українським колам, але навіть і фаховим українським музикам. Серед таких треба згадати оркестрове „Гей, не дивуйте“, два марші: „Запорозький“ і „Обозовий“ на фортепіан, татарські мелодії записані в Криму (фортеп. уклад), „Східна пісня“ на слова Лесі Українки для сопрана в супроводі фортепіану, чудове вокальне тріо на слова І. Воробкевича „Сонце ся сховало“ і баритонове сольо на останній вірш М. Старицького „В грудях вогонь“. (Усі ті твори автор цієї книжки сам зібрав із шухляд небіжчика 1913 року, дав їх переписати й переписані передав нотозбірні полтавського „Бояна“, де був у той час головою музичної комісії та бібліотекарем).

В січні 1919 р. заходами того ж полтавського „Бояна“ підготували до друку Лисенкове „Козак Софрон“ на чоловічий хор із баритоновим сольом. Чи воно побачило світ, не знаю, бо на перешкоді став другий більшовицький наїзд на Полтаву саме в січні 1919 р.

В 1937 р. з нагоди 25-ої річниці смерті Лисенка у Львові з'явилося видання Музичного Т-ва ім. Лисенка його прегарної речі на мішаний хор: „Тихий сон по горах ходить“. Слова

О. Маковей, присвячене автором черновецькому „Боянові“. В нім пропущений фортепіяновий супровід.

Цю річ поза хором черновецького „Бояна“ виконував уже згаданий хор полтавського „Бояна“, якому сам М. Лисенко прислав скрипт незадовго перед своєю смертю, та український хор у Варшаві десь в 1937 р.

Нарешті в 1939 р. більшовицьке радіо з Києва передавало досі невідомі камерні твори, які Лисенко написав мабуть іще в Липську — власне його смичковий квартет та тріо.

На жаль і досі немає друкованого великого портрета Миколи Лисенка й навіть картку-листівку з його останньої знімки видано тільки літом 1937 р. накладом „Союзного Базару“ у Львові. Перевидало її краківське „Українське Видавництво“ в 1940 р.

VII. ЛИСЕНКО ЯК ЛЮДИНА І ГРОМАДЯНИН.

Нарешті кілька слів і про те, чого хоч і не годиться ставити в заслуги людині, та про що годі й промовчати, зокрема в теперішній час.

Лисенко був зразком українського громадянина-патріота. Що він не „потурчився, не побусурменився ради панства великого“ — це мала б бути звичайна річ для кожного свідомого українця. Але він стільки натерпівся за свою працю для українського народу, стільки виявив „сили переконання, залізної волі та глибокого патріотизму, що це ставить його в ряди героїв людського духу“ — каже про нього його співробітник, родич, побратим і свідок цілого життя Михайло Старицький.

Після повороту з Петербурга до Києва Лисенко поселяється в Києві раз на все і там постійно перебуває аж до своєї смерті. Він стає за вчителя музики у приватних школах Блюменфельда і Тугковського і дістає посаду інспектора музики в київському „Інституті благородних девиць“ та має багато приватних лекцій. Він, хоч обтяжений працею, змучений важкими заробітками на кусок хліба для немалої рідні, бере найближчу участь в українськiм політичнiм життi.

Тут треба згадати, що незабаром по своїм повертi з Петербурга він зрiйшовся зi своєю першою дружиною й одружився з Ольгою Антонiвною Липською. Вона стала йому сердечним i вiдданим другом, помічницею та доброю матір'ю його дітям.

Про неї такими словами згадує близький друг родини Лисенків Ольга Косачева:

„Йй сужено було стати близьким другом Миколи Виталієвича аж до несподіваного кінця її життя у 1900 р.

Ця людина, ставши свідомою україркою, може дякуючи зустрічі з Миколою Виталійовичем та його близькими, — мала потім у свою чергу велику вагу на його діяльність; високо ставлячи його талант, щиро нахилила його до дальшої композиторської праці. Взагалі, це була не тільки свідома україрка, але й така, — ще рідка в нас людина, що вірно берегла в своїм хатнім життю національне українське багаття. Отже дітей своїх Ольга Антонівна виховала в українському дусі. Перш за все, будучи чернігівкою, добре володіючи українською мовою, зробила вона ту мову рідною й поважаною теж і для дітей своїх“...

Від першої жінки Лисенко дітей не мав, а від другої в живих лишилося п'ятеро: Катерина, Маріянна, Галина, Остап і Тарас. (Останній помер уже за більшовицької влади в 1923 р.).

Лисенко дуже любив дітей і дбав про свою родину, але та любов ніколи не ставала йому на перешкоді в його громадській праці. Він був членом київської „Громади“, головою старшини в київському Клубі, його ж хата, як і Старицького, була завжди широко відчинена для українських політичних діячів і для артистів. Змучений цілоденною працею, Лисенко вночі творив свої пісні. Та, коли треба було, без вагань брав на себе й інші громадські обов'язки і виконував її сумлінно, навіть хворий, коли невблагана смерть стояла в нього вже за плечима.

Цілим своїм життям він ніби хотів показати нащадкам, як треба виконувати обов'язки за словами І. Котляревського:

„Де общее добро в упадку,
Покинь отця, покинь і матку,
Лети повинність ісправлять.“

Кожним своїм вчинком, кожним своїм словом він показує, як треба жити і працювати для України.

От характеристичний епізод ще з студентських його часів. Якось М. Старицький написав до нього з села у Київ жартівливого листа українською мовою. У відповідь на те, по словах того ж Старицького „дістав він від Миколи відповідь, повну докорів. Він писав, що є діткнений таким відношенням до нашої дорогої мови: — „і ти, що мусів би найбільш свое слово поважати й любити, вживаєш його як забавку, на скалозубство, на жарт, а не береш за орудок широкої культури.“...

З Ляйпцігу перед одержанням диплому в консерваторії пише Лисенко до своєї родини: „...де то приведе доля прикласти цю (мою) діяльність? Коли й на чужині, то не для чужих, а завжди для свого рідного...“

І він послідовно і скрізь у своїм житті проводив ту засаду: — у праці громадській, у своїх відношеннях із людьми і навіть... маленькими дітьми. От, напр., у листі до своєї кривнячки 9-літньої дівчинки Валерії О'Конор, як вона про те згадує, пише він: „...щоб знала, що вона українка, щоб вірно любила Україну“.

Той лист справив на дитину таке враження, що, як вона пише — „З того часу вона вже непохитно стояла на твердому українському ґрунті“.

Українське громадянство знало цей його твердий патріотизм, його непохитну відданість українській справі і відносилося до нього не тільки з великою пошаною, але й з безконечним довір'ям і любов'ю, що переходить, як коли, в обожання.

От що пише про те відношення один із його біографів др. Л. Кобилянський:

— „Лисенко був для нас, української молоді, олицетворенням української ідеї, він був той жрець, Sacerdos, через якого до нас промовляла вища істота — сама душа українського народу... Але тут не без великого впливу були ще й особисті духові прикмети Лисенка: його лагідна вдача, його надзвичайна делікатність, привітність, щирість. Він для кожного мав на устах ласкаве слово, до всіх однаково щиро-привітний, він просто чарував нас своїм голосом, поглядом своїх очей, своєю усмішкою, стиском своєї руки... Ми вважали за щастя бути біля нього, слухати його, говорити з ним...“

До того треба додати, що і зовнішнім своїм виглядом Лисенко все представляв європейця в найвищій і ліпшій розумінні того слова. Все елегантно вбраний, з найкращими манерами, естет аж до кісток, не зносив він бруду фізичного і морального, — він був громадянином і джентельменом. Тому безмежними були не тільки любов і пошана, але й довір'я до нього. Лисенко був членом нелегального в Росії Товариства Українських Поступовців (т. зв. Т. У. П-а). Від імені того т-ва він виконував і різні доручення. Так, на зборах „Українського Т-ва підмоги науці літературі та штуці“ 8. І. 1910 р. в його управу Лисенко ввійшов як скарбник.

Коли відомий український патріот і меценат В. Ф. Семиренко дав на створення Інституту Українознавства сто тисяч карбованців на руки довірених людей, то до цього комітету запрошено Лисенка.

Усі довкола Лисенка розуміли, що він робить і навіщо. А перш усього розуміла це гаразд російська влада. Вона не спускала ні на хвилину ока з того непевного й небезпечного

для Росії громадянина Миколи Лисенка. Та ні часті поліційні ревізії, ні навіть київська тюрма, куди замкнули хворого 65-літнього старого в 1907 році, не зламала й не захитала його залізної волі. Лисенко помер, як і жив при дорогій праці. Навіть дехто подав, ніби причиною його смерті послужило те, що російська влада закрила київський український клуб, де він був головою. Але його співробітниця в раді старшин Ольга Косачева категорично заперечує ту чутку: Лисенко до тієї сумної події поставився твердо і спокійно.

VIII. ЯК СТАВИЛОСЯ РОСІЙСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО ДО М. ЛИСЕНКА.

Тут до речі згадати і про відношення широких кіл тодішнього російського громадянства до Миколи Лисенка. Відношення те було подвійне: з одного боку російська інтелігенція не могла не цінити його музичного таланту і не шанувати його, як велику особистість. Але з другого боку свідомі російські громадяни ніяк не могли примиритися із його „українофільством“, в яким вони справедливо вбачали усі ознаки не тільки духового, але й національно-політичного сепаратизму.

„Російські політичні круги (бодай поза згаданими вище його приятелями — В. А.) поставилися до Лисенка злісно-ворожо“ — каже Др. Л. Кобилянський — „і не тому, щоб він був нездара або кепський композитор, а тому лишень, що він був композитор український, таким бажав залишитися і не хотів перейти до російського музичного табору, як цього бажалося провідникам російської національної музичної думки. Ще коли в Києві вперше виставлялась „Різдвяна Ніч“, деякі з членів київського відділу Імператорського Російського Музичного Товариства (Лисенко й сам був членом того відділу) приходили в антрактах до Лисенка на сцену вітати його за успіхи і щиро радили не марнувати свого таланту і відцуратися тієї „хахлачини“, яка не дасть йому ані хліба, ані слави... На всі такі заклики та обіцянки Лисенко, дякуючи за раду, давав завжди однакову відповідь: — „Теплий, — казав він, — кожух, тільки шкода, що не на мене шитий“.

Наведемо тут дуже характеристичний для російських музичних кіл уступ із статті відомого російського критика М. Іванова, яку він умістив у „Новом Времени“ з приводу появи друкованої партитури „Тараса Бульби“. Не говорячи зле про саму

музику опери, він глузує з української мови та про самого автора пише між іншим:

„Лисенко ціле життя прожив у Києві і за цілий той час від нього уперто відвертались усі за виїмком жменьки його прихильників, фанатиків українського руху. По всій правдоподібності Лисенко сам був винен багато де в чім і сам творив не вигідні для себе умови. Він з ранньої молодости став народником у своїх поглядах, також і в музиці. У нас (москалів — В. А.) Корсаков також був народником і це йому страшно допомгло, коли не у публики, так у критиці. Але що добре для Москалів („Велікоросов“), то виявляється зле для українців („Малоросов“) бодай наших днів“.

До цих слів „Нового Времени“ нічого додавати — вони говорять самі за себе і за російське громадянство.

Цікаво між іншим відзначити, що про М. Лисенка знав добре і сам цар Олександр III. Під час його побуту в Києві в 1889 р. на урочистім концерті в 50-ту річницю „Інституту благородних девиць“ виконувалася й на той випадок з обов'язку написана М. Лисенком привітальна кантата та його ж „Б'ють пороги“. Остання дуже подобалась цареві: він плескав і запросив композитора до себе в льожу, щоб особисто зложити йому привітання. Та царська уважність ні в чім не змінила поведінки супроти нього царської адміністрації.

Про один цікавий епізод оповідає суфлер Великого Московського Театру В. Овчінников.

„Коли в 1911 р. київська адміністрація заборонила в Києві прилюдне святкування 50-ої річниці смерті Т. Шевченка, то українське т-во „Кобзарь“ у Москві взяло на себе влаштування того свята. Але артисти державних московських театрів з причин зрозумілих відмовилися від участі в ювілейнім концерті.

Через якийсь час несподівано комітет по вшануванню свята одержав звістку від М. В. Лисенка, що він приїде в Москву. Настрій в артистів відразу змінився. Забуто було і про шпигів і про небезпеку. Всі згодилися взяти участь поруч із тим, хто все своє життя не боявся бути українцем. Полетіла телеграма до міністра двору. Дозвіл одержали, і годі „Комітетові“ прийшлося багатьом артистам відмовити, бо інакше програм мав затягнутися до ранку... Поміж артистами пішли суперечки: до кого заїде Микола Виталієвич. Щасливою залилася Н. Калиновська, з якою М. В. приятелював іще в Києві. Програм концерту „по змові артистів“ складався з творів Т. Шевченка в музичній інтерпретації виключно М. Лисенка. Сам Лисенко на концерті (5. III. с. ст. 1911) виконував свою „Другу Українську рапсодію“

й супроводив Калиновській. Коли він вийшов на сцену вся зала зробила йому овацію, його буквально закидали квітами“.

При цій нагоді Овчинников переказує ще такий характеристичний епізод.

Користуючися з перебування Миколи Виталієвича у Москві, контора імператорських театрів запросила його до переговорів про постановку на сцені Великого театру опери „Тарас Бульба“.

Автор вимагав, щоб опера виконувалась українською мовою, але дирекція на те не згоджувалася, вказуючи, що Гоголь написав „Тараса Бульбу“ по-московському і що на ансамбль не вистарчить артистів, які знають українську мову.

Але Лисенко стояв на своєму. Так та розмова і скінчилася нічим.

Характеристичний уступ і з листа відомого письменника М. Горького до Михайла Коцюбинського:

„— Смерть Лисенка розумію як велику втрату, але, читаючи опис його похорону, — вибачте мені за дивне може слово, — відчуваю якесь тремтіння радощів у серці: як любить народ свого чоловіка!... ..Прекрасна є й смерть, якщо вона тягне за собою таке збудження життя, такий палкий розквіт любови й пошани до небіжчика!...“

Після грандіозного похорону, який урядили українці „своєму чоловікові“, навіть, так би мовити, офіційним заступникам годі було відмовити в ознаках і своєї пошани до свого ж таки співгромадянина.

І от київська міська дума постановляє вшанувати композитора збудуванням пам'ятника. Ця постанова викликала протест одного з радників Дітмара, який заявив, що значення Лисенка в „російським“ пантеоні ще не вияснено. Ця заява найшла собі відгук у пресі і пристрасні дебати в київській думі, на яких вияснено значення Лисенка для українського народу. Наслідком тих дебатів було одноголосне підтвердження попередньої постанови.

До харківської думи подав заяву радник Микола Міхновський, в якій пропонував аж сім точок для вшанування пам'яті М. Лисенка — колишнього вихованця харківської гімназії й університету. Між ними й пропозицію побудувати в Харкові пам'ятник-погруддя композиторові. Всі ті сім точок було прийнято на засіданні 16. XI. 1912 р. і для виконання передано у відповідні комісії.

В 1913 р. харківський літературно-мистецький гурток оголосив конкурс на надгробок Лисенкові. На конкурс надійшло кілька проектів, з яких і було ухвалено проект інж. Тимошенка.

Але до виконання усіх тих постанов про пам'ятник так і не дійшло.

Неясне, або ліпше сказати подвійне відношення до Лисенка, бачимо і з боку пізнішої більшовицької, але російської влади: з одного боку Лисенко був народник і, що найголовніше, — дуже популярний — серед українського громадянства, але з другого — ясно кожному, що російській державній ідеї він не служив. І от більшовицькі правителі не можуть ніяк стати на певну позицію супроти нього: повторяється щось подібне до історії з Т. Шевченком, якого вони то підносили за його „революціонізм“ та ганьбили за націоналізм, а вкінці усіма силами намагалися пропхнути в загально-російський пантеон.

Та з Лисенком то показалось абсолютно неможливим. Тому відношення більшовиків до нього можна визначити, як суто-практичне: на зовні вони ніби не заперечували і навіть підносили його заслуги, а в дійсності робили все, щоб його твори мали серед народу як найменше поширення, а особа — популярності.

Так по укріпленні своєї влади у Києві вони беруть його спадщину ніби під державну опіку й охорону. З домівки на Маріїнсько-Благовіщенській вул., ч. 95, де він мешкав, роблять музей. Складають докладний опис-каталог речей у музеї і видають його друком.

Але музичне товариство в Києві надає собі ім'я Леонтовича (якого до речі самі ж більшовики й замордували...), а не Лисенка.

Те ж таки т-во імени Леонтовича в 1923 р. оголошує всеукраїнський збір на збудування надгробника Лисенкові. Але справа відтягається, а вже за два роки виникають кілька паралельних проектів з різними більш демократичними пропозиціями. Але і з тих пропозицій мало що переведено в життя.

Року 1927 в травні музей українських діячів науки та мистецтва влаштував виставу пам'яті Лисенка, на якій виставлено силу експонатів, що торкаються його життя і творчості. Очевидно, що для широких народних мас та виставка не була ні доступна, ані цікава й мало зрозуміла, а як її використали учені — про те нема згадки. В той же час була згадка, що готується велика монографія про життя і творчість М. Лисенка, яку ніби пишуть до академічного видання його творів М. Грінченко та Д. Ревуцький. Але чи та монографія де й коли з'явилася — про те досі невідомо.

Нарешті десь у 1932—34 рр. почала виходити й повна академічна збірка музичних творів М. Лисенка накладом „Ми-

стецтва“. Розкішне велике видання зі вступними статтями та коментарями Д. Ревуцького. Були й дуже дорогі випуски окремих хорових пісень із „Десятків“. Усі ті видання для народу недоступні. Так на тому мабуть припинилися спроби „найдоцільнішого і найгіднішого вшанування“ „батька української музики“, про які так широко розписувалося в більшовицькiм журналі „Музика“ перед десятима роками.

В 1927 р. та ж „Музика“ своє 5—6 число присвятила Лисенкові (з нагоди 15-ої річниці його смерті і 85 років з дня народження). В нiм передовиця Я. Полфьорова написана в щиро більшовицькiм агітаційним дусі: там головне місце займають міркування про матеріалістичний світогляд як вихідну точку, з якої малобися розцінювати працю М. Лисенка.

Зі зміною політичних курсів в Україні міняється й відношення до Лисенка. Так, із приходом до керування мистецькими справами А. Хвилі, починається доба негативного ставлення.

Редактор часопису „Радянська Музика“ О. Білокопитов у ч. 1. свого органу за 1934 рік в статті: „Викрити й розторопити до кінця націоналізм на музичнiм фронті“ говорить про Лисенка, що той: „був яскравим представником, ідеологом націоналістичної української буржуазії“.

Так само і П. Козицький в „Советской музыке“ в 1936 р. (кн. 8) в статті „Украинская народная песня“ повторює обвинувачення О. Білокопитовим Лисенка в „фальсифікації української народної творчості“. А вже в році 1937 у книжці 4-й „Радянської Музики“ той же О. Білокопитов пише у своїй статті про того ж Миколу Виталієвича Лисенка, що „він пішов шляхом, який зв'язував його з трудовим народом і в цьому його величезна заслуга. За це шанує його вільний тепер народ квітучої Радянської України. Цю шану ми щодня чуємо в піснях створених відомим музикантом Миколою Виталієвичем Лисенком, які співав на голос щасливий радянський народ соціалістичної батьківщини“... Не знати, чи той „щасливий народ“ коли й де співав ті пісні, але в кожному разі фактом є, що більшовики разом з надгробками іншим видатним українцям поставили таки в 1939 р. й на могилі Лисенка на Байковому цвинтарі гарний надгробок роботи Білостоцького...

Дуже характеристичний факт, — це названня київської державної консерваторії. Цю високу музичну школу в столиці „УРСР“ назвали не ім'ям М. Лисенка, а ім'ям російського композитора Петра Чайковського.

А, втікаючи з Києва восени 1941 р., більшовики забрали з собою і вивезли до Уфи цілу музичну спадщину Лисенка...

ІХ. УКРАЇНЦІ ВЕЛИЧАЮТЬ ПРАЦЮ СВОГО ВЕЛИКОГО ЗЕМЛЯКА.

Вартість праці Лисенка й ціну його самого зрозуміли добре всі українці. Ту свою любов виявили вони зокрема при двох ювілеях М. Лисенка: 25-літньому 1893 р. і 35-літньому 1903 р. та на його похороні.

Перший ювілей випав за часи царювання в Росії Олександра III — доба найчорнішої реакції, коли на всіх „язьіках“ усе мовчало. Про нього знаходимо статтю професора Агатангела Кримського в журналі „Етнографическое обозрение“ за 1893 р.

За те другий випав надзвичайно святочно. Головні свята відбулися у Галичині (Львів) і в Києві. В обох українських столицях той ювілей прибрав характер всеукраїнського свята-маніфестації.

Організатором ювілею в Галичині був „Союз Боянів“ з його головою — А. Вахнянином на чолі. Він же був і головою ювілейного комітету, в склад якого увійшли представники 31 українських товариств та редакцій. На свято до Львова запрошено й самого ювілята, який те запрошення прийняв і прибув у Галичину в супроводі Євгена Чикаленка та Сергія Єфремова. Останній потім докладно описав перебіг свят у своїй статті: „Торжество украинской песни“ („Кіевская Старина“, т. 84., Січень 1904 р.).

Дорога ювілята за кордоном, як тільки він вступив на галицьку землю, стала безперервним рядом овацій, щирих привітань та виявів народного захоплення. Уже в Підволочиськах, куди прибули наші подорожні 5. XII. (22. XI. ст. ст.) 1912 року о 9 годині рано, ювілята зустрінула делегація місцевих українців із квітами та привітальними промовами. У Тернополі зустріч набрала вигляду народної маніфестації і там його вітали квітами й промовами. Там на просьбу зібраних він мусів затриматися. У Краснім його зустрінула делегація львівських українців на чолі з проф. В. Шухевичем.

На станції Львів українці зібрані не тільки зі Львова, але з цілої Галичини терпеливо чекали, бо через задержання у Тернополі Лисенко прибув до Львова увечері замість полудня. При виході нашого музики з вагону в численнім натовпі — усі як один зняли шапки і по короткім привіті А. Вахнянина з грудей зібраних залунали урочисті звуки многоліття. Під оваційні оклики ювілят відбув до міста, де був гостем у проф. В. Шухевича.

М. Лисенко серед членів „Львівського Бояна“.

В другому ряді сидять зліва: Ст. Федак, Ост. Нижанківський, Г. Ясенницька, Нат. Вахнянин, Р. За-рицький, Микола Лисенко, Г. Шухевича, В. Шухевич, Є. Крушельницька, І. Біликівський, М. Во-лошин, І. Доманн.

7. XII. н. с. о другій годині пополудні в залі львівської філь-гармонії відбулася урочиста академія.

Ювілята, коли він увійшов на естраду в супроводі членів ювілейного комітету, зустрінuto громом оплесків. Відкрив академію голова ювілейного комітету А. Вахнянин коротким привітом. Потім проходив довгий ряд делегацій з привітами. Читання 46 привітів під оваційні оклики продовжувалося коло двох годин. Потім дякував ювілят:

„Ці ле мое життя працюватиму для народу нашого“... сказав він між іншим.

Концертова частина академії почалася з читання Б. Лепким написаного з тої нагоди привіту Високому Гостеві. Привіт читав сам автор. Потім злучений хор восьми „Боянів“ під проводом о. О. Нижанківського виконав: „За сонцем хмаронька пливе“, хор студентів: — „На прю“ і хор гімназистів — кантату: „Б'ють пороги“.

О годині 7¹/₂ там же відбувся великий урочистий концерт, при переповненій через краї залі. Головною точкою концерту було виконання самим ювілятом його першої української рапсодії. Коли він грав — ціла зала з притамованим віддіхом слухала чарівні звуки. Але от залунав останній акорд. Ще секунда зачарованої мовчанки і раптом грім оплесків потряс залу. Музика був буквально засипаний живими квітами, які падали на нього звідусіль: з лож, з партеру — з усіх боків. Під безконечний грім овацій почалося складання вінків. Ціла гора їх незабаром укрила естраду, коло стіп ювілята.

Але от ніби від чарівної палички стихли овації і з грудей 2¹/₂ тисяч зібраних залунало: „Ще не вмерла.“ Співали всі, і годі було вирізнити співаків, що стояли на естраді, від публики.

— ...,І це була безперечно найвеличавіша хвилина з цілого концерту“, — пише у згаданій статті С. Єфремів: — „враження було таке велике, що в багатьох на очах стояли сльози“.

Тому, що зала не могла вмістити всіх присутніх, то цей концерт повторено на другий день.

8. XII. (25. XI. ст. ст.) увечорі в залі „Народного Дому“ учениці львівської вчительської школи ім. Шевченка виставили „Козу Дерезу“. Вистава послужила притокою для нових овацій на адресу компоніста.

На другий день 9. XII. ювілят виїхав зі Львова до Чернівців. По дорозі зупинився в Станиславові й Коломиї, де його при бурхливих оваціях зустрінув натовп народу: міщани, селяни, „Січі“.

З нагоди того ювілею написав у Перемишлі кантату на власні слова і марш М. Левич. Лопатинський, описав ті свята у брошурі, яку (в ній же вміщено і нарис Ф. Колесси „М. Лисенко“) випустила Просвіта в р. 1903.

В Києві ювілейні свята почалися 19. XII. 1903 ст. ст. (1. I. 1904 н. ст.) в театрі Бергоне. Труппа Саксаганського і Садовського виставила „Чорноморці“. Після вистави було виконано кантату „Б'ють пороги“, а далі ціла труппа вітала ювілята і піднесла йому срібний вінок.

20. XII. ст. ст. у великій розкішній залі „Купеческого Собрания“ відбулася центральна частина київських свят, яких улаштування взяло на себе „Київське Літературно-Артистичне Товариство“, якого членом був і сам ювілят та й багато київських українців.

Перед 8 годиною вечора велика зала була переповнена зібраними з усіх кінців України. Особливу увагу звертали на себе селянські делегати з Галичини та Буковини у своїх мальовничих народних строях. Серед овацій і гучних окликів „слава“ ювілят зайняв почесне місце на естраді поміж членів управи „Літер. Арт. Т-ва“. Голова Т-ва Миколаїв сказав йому і перший привіт. Далі вітали його закордонні гості, представники українських установ, міських і земських самоврядувань, наукових і артистичних інституцій, селян, робітників і т. д. Всього привітань було 79. Були привіти від москалів, поляків, чехів, грузинів. Одержано 200 телеграм, в тім числі з Берліна, Праги, Болгарії й далекої Америки. Особливу увагу звертали на себе привітання від селян.

Ось напр. текст привіту поданого селянами з Романівки (Київщина)¹ — „Поздоровляємо Вас шановний Микола Виталіевичу з цим пресвітлим днем. Дякуємо Вам щиро за Вашу працю невпинну, за те, що нас, бідних людей, не цураєтесь, слова нашого рідного, безталанного не забуваєте, що нашу пісню-тугу про наші кривди та недолю Ви на папері списали та на суд всесвітній виставили.

Дай же Вам Боже ще довго й щасливо прожити.

Слава Вам, наш соловейку, слава!!..“

Привітання в тім роді не могли подобатися київській адміністрації. Один із членів ювілейного комітету О. Косачева у своїх спогадах оповідає, що дальшої частини концерту де-

¹ Цей привіт наводжу зі статті М. Рильського в ч. 5—6 „Музика“ за 1937 р. Тільки автор її помилково відносить цей привіт до ювілею 25-річного, а не до 35-річного, як це по провірці було в дійсності.

кому з них не довелося й чути, бо їх викликала поліція до су-сідніх кімнат, де шукала за таким одним „революційним“ при-вітом.

А програма концерту була справді цікава. Першим виступав уже згаданий селянський хор з Охматівки під проводом свого організатора д-ра Демуцького. Потім співав кобзар Терешко Пархоменко. Закінчився концерт хоровими номерами під про-водом Я. Яциневича і К. Стеценка. Хор під проводом останнього виконував ним же написану ювілейну кантату. Цей концерт носив характер етнографічний.

Оригінальний творчості Лисенка був присвячений другий концерт — 21. XII. ст. ст. 1903 р. в Київській Опері. Тут висту-пали оперові співаки й хор. Концертний ранок почався канта-тою в честь ювілята, написаною Гореловим на слова М. Ста-рицького. Потім ішла інтродукція до „Останньої Ночі“ (орке-стра), „Доля“ (співав відомий оперовий і дуже популярний у Києві співак — баритон Каміонський), хори (два) з оп. „Са-фо“, квінтет і дует із оп. „Тарас Бульба“, скрипкове сольо і кантата „Б'ють пороги“.

Увечері того ж 21. XII. ст. ст. в опері йшла „Різдвяна Ніч“, яку потім було кілька разів повторено.

Крім тих ювілейних концертів був улаштований 18. II. ст. ст. ще великий концерт у Петербурзі (головне заходами компони-ста і диригента С. В. Заремби), куди на запрошення їздив і юві-лят. В концерті приймали участь оркестра під проводом самого Заремби (увертюра до „Різдвяної Ночі“), великий, коло 120 спі-ваків хор („Б'ють пороги“ з оркестрою) і артисти імператор-ських театрів, які виконували з надзвичайним успіхом речі ювілята.

На бажання зібраної публіки сам ювілят вийшов на сцену і виконав кілька уривків із своїх творів при загальних оваціях. В Баку відбувся ювілейний концерт заходом Д-ра Л. Кобилян-ського та диригента оркестри Марка Черняхівського. У Ставро-полі 15. XII. 1903 р. ст. ст. відбувся концерт під проводом О. Кошиця. На нім виконувалися хорові речі М. Лисенка і О. Ко-шиця.

Крім ювілейних свят українське громадянство склалося ще й на грошовий подарунок для того, хто ціле життя без користи для себе працював для української справи. Був зібраний спе-ціальний ювілейний фонд (по останнім відомостям у „Київ-ській старині“ за травень 1904 р. він становив разом 7413 крб. 79 коп.).

Ті гроші збиралося як дарунок, але Лисенко не ужив їх на

купівлю якоїсь нерухомости (як то було на початку в проекті), але заснував власну Музично-драматичну школу, якої й був першим директором. Та школа (на Великій Підвальній вулиці ч. 15) була у Великій Україні першою й одинокою до 1917 року національною українською по духу (викладовою мовою мусіла бути московська). В ній викладав сам М. Лисенко (фортепіано), на драматичнім відділі управу обняла Марія Старицька. Співив один час викладав відомий український співак Олександр Мишуга. Крім того народний кобзар Кучугура-Кучеренко викладав гру на бандурі. Заходами відомого українського патріота Олександра Бородая заложено при школі музей українських народних музичних інструментів.

Абсольвентами тієї школи між іншими є наші відомі музики К. Стеценко, О. Кошиць, артистка-декляматорка Наталія Дорошенкова, письменник Вартоломей Євтимович і інші.

По смерті основника школа зватися школою „імени М. Лисенка“, а директором її стала донька небіжчика, абсольвентка московської консерваторії Маріянна Лисенківна. Школа проіснувала в такім вигляді до 1918 р. коли її було перетворено на Державний Музично-Драматичний Інститут імени М. Лисенка, що проіснував під різними проводами до 1934 року.

Х. ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ, ХВОРОБА, СМЕРТЬ І ПОХОРОН М. ЛИСЕНКА.

Після свого повороту з Петербургу Лисенко на завжди поселився у Києві. Тут він живе й працює разом із своїм другом Михайлом Старицьким, який ще в студентських роках одружився з його сестрою Софією. Їх донька — небога М. Лисенка, Людмила Михайлівна, що пізніше вийшла за лікаря Черняхівського безмінно лишається їм обом вірною помічницею в їх праці.

По оголошенні конституції в 1905 р. у Росії стало трохи вільніше: позасновувалися різні просвітно-культурні установи, а в тім числі й українські наукові товариства — Просвіти, клуби тощо. В них Лисенко бере завжди діяльну участь, як тільки де потрібна його робота. В 1905 році засновується київський „Б о я н“. Лисенко разом із О. Кошицем працює в нім як диригент. Багато прикладає праці і до організаційної роботи. В „Бояні“ є членами не тільки українці але й москалі. І програма виконуваних річей також подвійна : всуміш із клясичними європейськими творами виконуються й українські. Може через

те власне „Боян“ не проіснував довго: музичні кола офіційного Києва не підтримали його, і це симпатичне товариство вмерло, проживотівши менше року.

В 1908 р. у Києві повстає український клуб. Лисенко стає його діяльним членом і головою старшинської ради. Той клуб був не тільки осередком українського музично-драматичного і культурного життя, але грав немалу роль і в житті національно-політичнім. Там обговорювалися нові літературні й музичні твори, відбувалися концерти, вистави — там бив живчик київського українського життя. Лисенко бере найбільшу участь в клубній роботі як музика-соліст, акомпаніатор, творець нового репертуару, організатор і дорадник. Крім того веде свою школу і не перестає творити свої нові речі.

Та робота вимагає часу і здоров'я, а Лисенко в ту пору уже кінчив сьомий десяток та й на здоров'ї почав занепадати. В нього виявилася тяжка недуга — склероза вінцьових артерій серця. Його близькі, занепокоєні станом його здоров'я, опікуються ним, як можуть, але все те мало допомагає.

Уліті 1911 р. він виїжджає разом із І. Стешенком, чоловіком другої доньки Старицького — Оксани, на відвідини своїх родинних місцевостей. Побував у Жовніні, Гриньках, Миколаївці. Побачився зі старим дев'янтирічним дідом Созонтом, що колись опікувався малим паничем Миколою, як той іще був малим хлопцем у київських пансіонах. Посиділи старі, посумували, згадали колишне та й попрощалися вже на все. Вліті 1912 р. за порадою лікарів Лисенко поїхав до Бад-Навгайму в Німеччині. Вернувшись звідти, — почуває себе ніби добре. Працює у клубі і в школі. Пише одноактову оперу-казку „Сон літньої ночі“ на слова В. О'Конор Вілінської. Далі, восени, на його просьбу Людмила Старицька-Черняхівська написала лібретто до фантастичної опери-одноактівки „Ноктюрно“. Він зараз же береться до музики, але в цілому цього свого останнього твору йому вже не довелося побачити: він бачив тільки уривки, що виставлялися в „Українським клубі“. Але й над самим клубом уже зависли чорні хмари — київська адміністрація, що вже віддавна косим оком задивлялася на ту інституцію, найшла якісь (до речі дуже дурні, навіть із формального боку) причіпки і замкнула клуб. Хоч, як про те свідчить близька співробітниця по його клубовій роботі О. Косачева, це зовсім не мало такого впливу, щоб аж заважити на його житті, але при повсякчасних клопотах і переобтяженнях роботою може й відбилося на його здоров'ї. В кожнім разі ще напередодні смерті його бачили бадьорим у театрі Садовсько-

Голові Музею Моварича ім. Максим Криво
Львів Видавничому Довідку нову Колекцію

Шрону Ваш, Вишестойний мене
Голово, передавши від мене Записку Д. С. С.
Моварича нову серію вчених за високу
кваліфікацію, яка належить мені після, а також
написавши Музею Моварича Львівська
Львівський Видавничий Довідку
за організацію великої колекції Голови Музею Моварича

Микола Лисенко

у Львові
24 Вересня
1907 року

го на виставі п'єси Черкасенка „Жарт життя“. Він приязно розмовляв там з В. О. Конор-Вілинською.

На другий день (24. X. ст. ст. 6. XI. н. ст. 1912 р.) ранком по сніданні він, як і звичайно, вибрався до школи. Коли це раптом почув себе зле. Сів на крісло непритомний, а старша донька — Катерина побігла до О. Косачевої, якої донька була лікаркою. Останньої не застала дома, а зі старою вернулася до хати. Тут вона застала хворого, що непритомний лежав у себе на ліжку. Коло нього вже були два лікарі. Чекали чи він не прийде до притомности...

От він зробив рух правою рукою, так як звичайно, коли сідав до фортепіано. Присутні зраділи — думали, що він приходить до притомности. Але це був останній рух музики: ніби в той спосіб він прощався з життям і з тим, що було йому наймиліше, найрідніше, найдорожче — з музикою!..

Один із лікарів нахилився до грудей і за хвилину оголосив, що хворий не живе... Смерть настала о годині 1,40 пополудні.

Тіло прибрали, набальзамували і винесли до вітальні. З обличчя і правої руки зроблено гіпсові знімки. З вітальні винесено всі меблі. Лишився в кутку осиротілий фортепіан, а на стіні великий чудовний портрет господаря, пензля Куриласа в різьбленій в формі ліри рамі гуцульської роботи, ювілейний дарунок братів - галичан. Він висів над фортепіаном і тішив очі гостям мистецькою роботою, а властителяві нагадував про щирю братерську любов і приязнь „дітей одної нашої Матері“ з тамтого боку, яким він колись так сердечно радив „не розднуватись, а скуплятись“...

Над тілом по звичаю почали читати наперед евангелію (бо псалтиря не було), а потім і псалтир українською мовою, що дало притоку до злісних нападок і докорів „українофільством“ відомій чорносотенній газеті „Кієвлянин“.

На похорон поз'їжджалися делегати не тільки з східної й західної України, але і з Росії. З Галичини прибула делегація у складі: від музичного інституту ім. Лисенка — др. С. Людкевич, від стрийського „Бояна“ — посол до сойму о. О. Нижанківський, від львівського „Бояна“ — проф. Філярет Колесса, від львівського „Сокола Батька“ і від львівської громади др. М. Волошин і проф. В. Шухевич, від українського студентства — Володимир Бандрівський.

Перенесення тіла з домівки небіжчика до Володимирського собору відбулося в суботу 27. X. ст. ст. Коло його хати зібралися непроглядні маси народу. О годині 3¹/₂ відправлено в хаті

літню, а потім на дворі панахиду. Співав хор під проводом Я. Яциневича понад 150 душ.

Хоч порядок був зразковий, бо його підтримували скрізь на вулицях студенти, одначе поліція наказала зняти червоні стрічки з вінків і хотіла було зняти з труни червону китайку, якою по-козацькому звичаєві було прикрито тіло Козацького Сина. Тільки через заступство священика китайку дозволили лишити на домовині з тим, щоб її підібгати в труну.

По дорозі йшов сніг, одначе богатотисячний натовп ішов з неповкритими головами. Стало смеркати. Запалили смолоскипи. Сумно й урочисто виглядав цей похід. До собору поліція пропустила тільки хор і родину небіжчика. Більшість походу лишилося перед зачиненими дверима.

На другий день, у неділю 28. Х. ст. ст. 10. XI. н. с., вже перед годиною 8-ю почали збиратися до собору маси народу, хоч жалібну відправу було призначено на годину 10-у. У церкві устанувилися аж три величезні хори: по середині великий хор студентів під управою О. Кошиця; правий крилос зайняв хор собору під управою М. Надеждинського, а лівий — хор з київських артистів під проводом Я. Яциневича. Літургію відспівав хор Кошиця, а на панахиді співали всі три на череміну. Ті хори (разом понад вісімсот співаків) розміщені так у церкві „перекликались могутніми хвилями, то зливаючись, то розливаючись, як в антифонах старого монастирського стилю“ — пише про те у майстернім описі похоронів відомий фейлетоніст „Київської Мыслі“ Всеволод Чаговець. На літургії замість запричасного стиха подвійним квартетом київських оперових артистів (між ними й ученики М. Лисенка — М. Карлаш, Бутовський та артистка Литвиненко) уперше в церкві виконано твір небіжчика: „Камо піду от лица Твоего Господи“. По жалібних відправах рушив на Байкове кладовище грандіозний похід, якого кількість числять у кілька десятків тисяч душ. По свідоцтву старожилів, Київ ніколи не бачив такого походу. Самих хорів зібралось вісім, які наперед співали нарізно, а потім злилися в один могутній хор понад тисячу співаків. Труну несли на раменах, а понад сто вінків було розміщено на трьох жалібних колісницях. Коли похід наблизився до Троїцького Народного Дому, де в той час грала трупа Садовського, то звідти залунали акорди жалібного маршу, написаного небіжчиком до драми Л. Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко“. Поліція кинулася зачиняти відчинені вікна театру, але артисти їх знову відчиняли, аж поки жалібні звуки не замовкли.

Тільки тіло винесено на цвинтар, як поліція замкнула бра-

му. Впущено тільки родину небіжчика, хор, делегації. По доко-
нанні обряду знято з домовини червону китайку й передано
галицькій делегації. Потім з дозволу губернатора промовляло
тільки чотири промовці: від Великої України О. Русів та І. Сте-
ценко, а від австрійської проф. В. Шухевич і о. О. Нижан-
ківський.

Не всі вінки везено на колесницях. Один великий вінок із
польових квіток, житніх колосків та волошок весь час несли
сільські дівчата. На тім вінку — дві жовто-блакитні стьожки.
На одній стьожці вибито: „З рідного степу“ — на другій:
„Гриньки, Жовнин, Миколаївка“ (родинні села, де перебував
небіжчик за своєї молодости).

Цей вінок покладено на труну і з нею спущено в землю...
Це складав із українських степів останній привіт той „простий“
народ, якому небіжчик служив ціле життя. Народ уже зрозу-
мів Лисенкову працю й відповідно оцінив її.

Дарма лютувала російська поліція, надарма знімала з вінків
стрічки, даремно поліцаї розганяли оркестру, що грала йому
останній привіт: ніяка поліція у світі не в силі скувати душі
живої і слова живого... Тому й душа Миколи Лисенка живе
й житиме, поки житиме український народ. Та червона китайка,
що її відвезла до Львова з домовини Лисенка галицька делега-
ція, нагадуватиме всім, у кого б'ється українське серце, про
невмирущі заслуги козацького сина, — того шляхетного сина
свого народу, чия думка була чиста як кришталь, серце від-
дане й вірне, а мова, — та мова його пісень — наших пісень —
голосна та правдива як Господа слово!

XI. ПОСМЕРТНІ УРОЧИСТОСТІ В ЧЕШТЬ М. ЛИСЕНКА.

Не забули про свого кобзаря земляки і по його смерті.
Статті і замітки про його смерть і похорон з'явилися не тільки
у цілій київській пресі, але і в багатьох російських органах.
Про українські нема вже що й говорити. Між іншими доклад-
ний некрольог з'явився в записках Наукового Товариства імени
Шевченка. В чеськім музичнім органі „Hudebne Revue“ умістив
некрольог Василь Барвінський.

Перший посмертний концерт в пам'ять небіжчика на його
спомин відбувся 26. XI. 1912 р. у Нью-Йорку. 15. XII. 1912 Му-
зичне Т-во ім. М. Лисенка улаштувало великий концерт в „На-
родному Домі“ у Львові. 16. II. 1913 — великий концерт від-

бувся у Станиславові. 9. III. 1913 влаштувала концерт читальня українських богословів у Львові і т. д.

В першу річницю смерті в 1913 р. вшанували його пам'ять земляки — полтавці. В Полтаві відбувся величавий концерт. На цьому концерті виконували його твори між іншим і в супроводі симфонічної оркестри під проводом директора полтавської музичної школи Д. Ахшарумова, який разом із полтавським „Бояном“ влаштував те свято у великій концертній залі школи.

З оркестрових речей виконувано його „Козака — шумку“, а вже згаданий великий хор „Бояна“ під проводом Хведора Попадича виконав у супроводі оркестри „Івана Гуса“, „Гей, не дивуйте“ і гимн Геліосові з оп. „Сафо“.

У 25-ту річницю його смерті у Львові (6. XI. 1937) з'явилися статті, присвячені Лисенкові в усіх українських органах. Йому було присвячене з тієї нагоди ч. 9—10 „Української Музики“. Ще перед ним в ч. 18—19 видань „Дешевої Книжки“ з 15. X. 1937 р. з'явилося вже згадане видання книжки автора.

Заходами усіх товариств, яких небіжчик був членом, 6. XI. 1937 відбулася панахида по нім у церкві св. Спаса у Львові. На ній стояв у церкві великий портрет М. Лисенка, прикрашений історичною червоною китайкою, яку привезли галицькі українці з його похорону. Відправляв панахиду настоятель отець Домет Садовський в сослуженні шести священників. Співав чоловічий хор „Бандурист“.

19. XII. 1937 відбулася в оперному театрі академія з тої нагоди. На ній з урочистою промовою виступав директор Музичного Інституту ім. М. Лисенка В. Барвінський, артисти Бандрівська і Голинський. Піяністка Левицька виконала його першу рапсодію, а хори Львівського „Бояна“, „Сурми“ і „Бандуриста“: „Камо піду“, „Сон“, „На прю“ і „На вічну пам'ять Котляревському“.

XII. ЗНАЧЕННЯ ЖИТТЯ І ПРАЦІ М. ЛИСЕНКА.

Значення творчості Лисенка як музики найкраще можна представити словами поетичної промови, якою вітав його на 35-літньому ювілеї у Львові 7. XII. 1903 року — голова ювілейного комітету проф. А. Вахнянин від імени тридцятишести товариств Галичини:

...,Ти полюбив народну пісню, пригорнув її до теплих грудей, Ти викохав її, виплекав, вилеліяв, прибрав у святочну

одежу, впровадив між слов'янські посестри й посадив високо завітчану, вимережану, пристроєну й сердечну, буйну та величну, якою вийшла вона з грудей цілого народу. В тім Твоя і лише Твоя заслуга“.

У тім його заслуга — не менша, як і його попередників — великих будителів України: І. Котляревського й Тараса Шевченка. Перший виявив перед нами й перед цілим світом красу слова українського народу, другий силу й велич українського духа, а третій — красу нашої пісні.

Фахову оцінку його творчости подає такими словами наш відомий музиколог др. В. Витвицький: „Значення Лисенка для української музичної культури надзвичайно велике і всестороннє. В ньому ми маємо творця і найвизначнішого досі композитора української опери, творця великої вокально-інструментальної форми кантати, мистецької сольової пісні, та врешті основоположника української інструментальної музики. Свідомо сягнув Лисенко у скарбницю народної музики, досліджував її і в її дусі на основі прикмет її мелодики, ритміки, гармоніки написав велику частину своїх творів. Цим створив т. зв. національний напрям у нашій музиці, опертий на окремішній основі української музичної традиції і народної пісні. Після Бортнянського, Лисенко наново нав'язав контакт української музики з європейською... Лисенко створив міцну основу, на якій міг опертися дальший розвиток української музики“.

Дехто каже, що Лисенко для українців — музика таких заслуг і такої вартости, як Гріг для норвежців, Вагнер для німців, Сметана для чехів, Монюшко для поляків.

Але в дійсності для нас значення Лисенка далеко більше. Бо згадані музики творили для свого народу в історичних обставинах далеко більш сприятливих, вони творили для народів державних, або таких, що хоч у той час і не мали власної держави, так мали свою інтелігенцію, свої традиції знані й шановані у світі — словом для народів, які жили в умовах європейської дійсности.

Лисенко ж музика-громадянин творив для народу забутого у широкім світі, майже незнаного, обграбованого зі своїх історичних традицій — навіть зі свого власного імени — народу, що сам уже майже втратив пам'ять про свою власну історію, втратив свою вищу верству і жив, або, краще сказати, животів в умовах російської дійсности.

Лисенко був одним із тих „будителів“, що показав українському народові його вартість і його справжнє місце серед інших може і щасливіших народів, місце яке належить йому по

Михайло Стариський.

праву його великих скарбів духових. Він був одним із тих перших, що з чорних „не помнящих радства“ людей робили свідомих своєї національної гідності і величі свого духа членів української родини — українських громадян.

Можна різно задивлятися на його музичну творчість, на його музичний напрям. Одно лиш можна сказати з певністю — хто не розуміє духа Лисенкової музики, для того чужа й музика українського народу. І коли тепер дехто докоряє йому, напр., завеликою чутливістю, сентиментальністю, ліризмом, то тим він докоряє самому народові українському — його вдачі. Поминаючи вже те, що й героїчний елемент у музиці Лисенка виступає часто (його оркестрове „Гей, не дивуйте“, хори: „На прю“, „Вічний революціонер“, багато в опері „Тарас Бульба“ й інші) він зі своїм ліризмом лишився таким, як його породили його героїчні вчинками і сентиментальні вдачою козацького роду батьки, діди і прадіди. Якщо сьогодні хтось хотів би переробити ту нашу музику, то мусів би переробити і нашу вдачу, наш рід, нашу історію.

Але на людей, що мають українське серце, а в жилах українську кров, Лисенкова музика-пісня все робила і робить враження надзвичайне.

„Ту пісню прибрал Лисенко не тільки в правдиво чудові гармонії, але й надав їй великої сили, яка побуджувала слухачів до діла“... — казав про неї у своїй прощальній промові над відкритою могилою проф. В. Шухевич.

Дехто звертає увагу на те, що Лисенко мало написав чисто оркестрових речей. Для оркестри він написав справді небагато. Але ті безчисленні скарби українських мелодій, які він зібрав від нашого народу й залишив нам разом із власними зразками, як їх треба гармонізувати, ще чекають і знайдуть ще своїх оркестрових творців світової слави. Та його спадщина ще принесе свої овочі.

Особу Лисенка, як зразок громадянина, що разом із своєю музичною спадщиною залишив нам ще громадські заповіді, найкраще характеризують оці слова його сучасника відомого патріота — Миколи Міхновського:

„Микола Лисенко належить до тих небагатьох українців старшої генерації, які сміливо оголосили себе українцями, не заховались в куток, не залякалися прикростей і ціле життя не уступили з занятої позиції, дарма, що лякали їх усякі страхіття і стрічали їх всякі кривди й прикрости“.

Ми від себе додамо хіба ще те, з чого почали: Віримо й сподіємося, що надходить уже час, коли зможемо й ми належно вшанувати того, що в часи горя й недолі не вгашав духа народу нашого, що його підкріпив та підтримав у години лихоліття, подав надію на ясну майбутність. Ми віримо, що здійсняться побажання його побратима Михайла Старицького:

„І буде славен він повіки,
Наділить славою і нас.
Стріпнуться німічні каліки
І приспорять той слухний час“.

З М І С Т

	Стор.
Вступне слово	3
Від автора	5
Українська музика до Миколи Лисенка	7
I. Життя і творчість Миколи Лисенка	9
II. В чім полягають заслуги М. Лисенка для української музики	17
A. Збирання українських народних пісень	17
Б. Наукова праця над українською народною музичною творчістю	18
В. Оригінальні твори	21
Г. Творець української опери й оперети	22
Г. Інструментальні твори	28
Д. Церковні твори	29
Е. Диригент і організатор	30
III. Вплив Лисенка на українське громадянство	31
IV. Виконавці творів М. Лисенка	33
V. Головніші статті, книжки та розвідки про М. Лисенка	35
VI. Видавці творів М. Лисенка та ще невидані його твори	39
VII. Лисенко як людина і громадянин	40
VIII. Як ставилося російське громадянство до М. Лисенка	43
IX. Українці величають працю свого великого земляка	48
X. Останні роки життя, хвороба, смерть і похорон М. Лисенка	53
XI. Посмертні урочистости в честь М. Лисенка	58
XII. Значення життя і праці М. Лисенка	59
